МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота
магістра

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ ІЗОЛЯЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ

Виконала: магістрантка 2-го курсу,
гр. 8.2314-ср-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
А.О. Макаревич

Керівник: доцент кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи,
доцент, к. філос.н. Ель Гуессаб К.

Рецензент: доцент кафедри філософії,
публічного управління та соціальної роботи,
к.філос.н. О.О. Широбокова

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
_____Т.І. Бутченко
«____»_____2025 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРАНТЦІ
_____Макаревич Анастасії Олегівні_____
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи __Соціальна робота як інструмент подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей_____
керівник роботи _____Ель Гуессаб Карім, к.філос.н., доцент._____
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від «19» березня 2025 року № 417-с
2. Строк подання студентом роботи _4 грудня 2025 року _____
3. Вихідні дані до роботи: Зайцева О. Соціальна робота з внутрішньо переміщеною молоддю : досвід України та країн Європейського Союзу. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. 216 с.; Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посібник. Київ : Обнова компані, 2017. Ч. І. 256 с.; 25. Кулик І. В. Соціальна робота з різними групами клієнтів : навч. посіб. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 235 с.; Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.; Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю : навч. посіб. / І. В. Пєша та ін. Київ : Компринт, 2023. 449 с._____
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) _1. Дослідити історію становлення соціальної роботи як інструменту подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей. 2. Визначити основні поняття дослідження. 3. Визначити принципи та методи дослідження. 4. Охарактеризувати соціальну ізоляцію та тривожність дітей як асоціальне явище. 5. Проаналізувати моделі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми у приймаючих громадах. 6. Дослідити соціальну інтеграцію дітей як інструмент подолання ізоляції та тривожності. 7. Визначити особливості соціальної роботи із внутрішньо переміщеними дітьми в БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя». 8. Розробити рекомендації щодо оптимізації

соціальної роботи із внутрішньо переміщеними дітьми у приймаючій громаді.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
1 діаграма

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Ель Гуессаб Карім доцент кафедри філософії публічного управління та соціальної роботи, д.філос.н.	06.06.2025	06.06.2025
Розділ 2	Ель Гуессаб Карім доцент кафедри філософії публічного управління та соціальної роботи, д.філос.н.	11.08.2025	11.08.2025
Розділ 3	Ель Гуессаб Карім доцент кафедри філософії публічного управління та соціальної роботи, д.філос.н.	22.09.2025	22.09.2025

7. Дата видачі завдання 28 квітня 2025 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Лютий – березень 2025	*виконано*
2.	Бібліографічний пошук	Квітень 2025	*виконано*
3.	Розробка основних положень роботи	Травень – червень 2025	*виконано*
4.	І розділ	Червень - липень 2025	*виконано*
5.	ІІ розділ	Серпень – вересень 2025	*виконано*
6.	ІІІ розділ	Вересень – жовтень 2025	*виконано*
7.	Систематизація висновків	Листопад – грудень 2025	*виконано*
8.	Нормоконтроль	Листопад – грудень 2025	*виконано*

Студент _____ А.О. Макаревич

Керівник роботи _____ Ель Гуессаб Карім

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.О. Широбокова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 94 сторінок, 65 позицій у списку літератури, 2 додатків.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ, ДІТИ, СОЦІАЛЬНА ІЗОЛЯЦІЯ, СОЦІАЛЬНА ТРИВОЖНІСТЬ.

Мета дослідження: комплексне вивчення соціальної роботи як інструменту подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей, виявлення особливостей їхньої соціальної адаптації в умовах приймаючих громад, аналіз ефективності наявних практик підтримки та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення системи соціальних послуг для забезпечення інтеграції цієї категорії дітей.

Об'єкт дослідження: внутрішньо переміщені діти.

Предмет дослідження: організація соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми у стані ізоляції та соціальної тривожності.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція.

Гіпотеза: належна організація соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми сприяє зниженню рівня їхньої ізоляції та тривожності, покращує соціальну адаптацію та інтеграцію у приймаючу громаду.

Висновки:

1. Ефективна соціальна робота з внутрішньо переміщеними дітьми потребує поєднання психологічної допомоги, освітніх програм та заходів соціальної інтеграції.

2. Благодійні організації відіграють ключову роль у створенні безпечного простору, розвитку комунікативних навичок та подоланні наслідків травматичних подій у дітей.

3. Комплексна взаємодія державних структур, громади та волонтерських ініціатив є основою для успішної адаптації та зниження соціальної ізоляції внутрішньо переміщених дітей.

SUMMARY

The qualification work consists of 94 pages, 65 items in the bibliography, 2 appendices.

SOCIAL WORK, INTERNALLY DISPLACED PERSONS, CHILDREN, SOCIAL ISOLATION, SOCIAL ANXIETY.

The aim of the research is to comprehensively examine social work as a tool for overcoming isolation and social anxiety among internally displaced children, to identify the characteristics of their social adaptation in host communities, analyzing the effectiveness of existing support practices, and developing scientifically based recommendations for improving the social services system to ensure the integration of this category of children.

Research Object – internally displaced children.

Research Subject – organization of social work with internally displaced children in a state of isolation and social anxiety.

Research Methods: analysis, synthesis, induction, deduction.

Hypothesis: proper organization of social work with internally displaced children helps reduce their isolation and anxiety, improves their social adaptation and integration into the host community.

Conclusions:

1. Effective social work with internally displaced children requires a combination of psychological support, educational programs, and social integration measures.

2. Charitable organizations play a key role in creating a safe space, developing communication skills, and overcoming the effects of traumatic events in children.

3. Comprehensive interaction between state structures, the community, and volunteer initiatives is the basis for the successful adaptation and reduction of social isolation of internally displaced children.

.

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОДОЛАННЯ ІЗОЛЯЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ 6
1.1. Історія становлення соціальної роботи як інструменту подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей 6
1.2. Визначення основних понять дослідження: «соціальна робота», «внутрішньо переміщені особи», «діти», «соціальна ізоляція», «соціальна тривожність» 12
1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи як інструменту подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей 15
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОДОЛАННЯ ІЗОЛЯЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ 21
2.1. Соціальна ізоляція та тривожність дітей як асоціальне явище 21
2.2. Моделі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми у приймаючих громадах 37
2.3. Соціальна інтеграція дітей ВПО як інструмент подолання ізоляції та тривожності: закордонний досвід 49
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОДОЛАННЯ ІЗОЛЯЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ НА ПРИКЛАДІ БО «БФ «100 ВІДСОТКІВ ЖИТТЯ. ЗАПОРІЖЖЯ» 65
3.1. Особливості соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми в БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя» 65
3.2. Рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи із внутрішньо переміщеними дітьми у приймаючій громаді 70
ВИСНОВКИ 74
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ 77
ДОДАТКИ 84

ВСТУП

Актуальність дослідження теми «Соціальна робота як інструмент подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей» зумовлена масштабними соціальними трансформаціями, спричиненими війною та масовим внутрішнім переміщенням населення в Україні, більша частина якого – діти. Це призводить до зростання рівня ізоляції, соціальної тривожності та психологічної нестабільності серед дітей, що потребує цілеспрямованої професійної підтримки з боку соціальних працівників.

У сучасних умовах громади стають головними осередками інтеграції та соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Від ефективності їхньої роботи, наявності ресурсів, професійної підготовки кадрів та впровадження інноваційних підходів до соціальної роботи залежить успішність процесів адаптації дітей. Разом з тим приймаючі громади стикаються з низкою труднощів: дефіцитом фінансування, браком кваліфікованих спеціалістів, високим рівнем психологічної травматизації дітей, а також викликами соціальної інтеграції в освітньому та культурному середовищі [49, с.67].

Актуальність теми посилюється й тим, що для повноцінної адаптації дітей недостатньо задовольнити лише їхні базові потреби у житлі, харчуванні та освіті. Не менш важливим є створення умов для подолання емоційної ізоляції, підтримки психічного здоров’я, розвитку комунікативних навичок та формування у дітей відчуття безпеки й приналежності до громади. Саме соціальна робота у цьому контексті виступає ключовим інструментом, здатним поєднати індивідуальну допомогу, сімейний підхід і залучення громади до процесу підтримки.

Додатковим аспектом є потреба у вивченні та адаптації міжнародного досвіду організації соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми, що дозволить впровадити ефективні та культурно чутливі практики в українських реаліях. Водночас значущою є оцінка ролі громадських і благодійних організацій, які сьогодні активно реалізують програми соціальної, психологічної та освітньої підтримки. Такий аналіз допоможе визначити оптимальні моделі соціальної

роботи, які здатні забезпечити стійку інтеграцію дітей у нове середовище, сприяти їхньому гармонійному розвитку та формуванню згуртованих приймаючих громад.

Проблемна ситуація дослідження полягає у складних соціальних умовах, що виникли внаслідок війни та масового внутрішнього переміщення населення, значну частку якого становлять діти. Втрата домівки, розрив соціальних зв'язків, перерваний освітній процес і травматичний досвід війни зумовлюють прояви соціальної ізоляції та тривожності. У таких умовах громади стикаються з подвійним завданням: задовольнити базові потреби дітей та забезпечити їхню комплексну соціальну підтримку для успішної адаптації.

Водночас обмежені ресурси, нестача фахових соціальних працівників і психологів, а також відсутність уніфікованих підходів ускладнюють реалізацію ефективних програм підтримки та збільшують ризик поглиблення проблем соціалізації дітей. Нерівномірність доступу до допомоги й недостатня координація між державними структурами, громадськими організаціями та волонтерськими ініціативами роблять цю роботу фрагментарною.

Необхідність подолання зазначених викликів визначає ключову проблему дослідження – пошук і впровадження дієвих механізмів соціальної роботи, здатних знизити рівень ізоляції та тривожності у внутрішньо переміщених дітей, сприяти їх інтеграції у громаду й відновленню відчуття безпеки.

Об'єктом дослідження є внутрішньо переміщені діти.

Предметом дослідження є організація соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми у стані ізоляції та соціальної тривожності.

Метою дослідження є комплексне вивчення соціальної роботи як інструменту подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей, виявлення особливостей їхньої соціальної адаптації в умовах приймаючих громад, аналіз ефективності наявних практик підтримки та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення системи соціальних послуг для забезпечення інтеграції цієї категорії дітей.

Для досягнення мети автор поставив перед собою такі завдання:

− дослідити історію становлення соціальної роботи як інструменту подолання ізоляції та соціальної тривожності у дітей;

− уточнити та проаналізувати основні поняття дослідження: «соціальна робота», «внутрішньо переміщені особи», «діти», «соціальна ізоляція», «соціальна тривожність»;

− визначити принципи та методи дослідження соціальної роботи у сфері підтримки внутрішньо переміщених дітей;

− охарактеризувати соціальну ізоляцію та тривожність дітей як соціальне явище в умовах воєнних криз;

− проаналізувати моделі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми у приймаючих громадах;

− дослідити роль соціальної інтеграції як інструменту подолання ізоляції та тривожності у дітей;

− виявити особливості соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми на прикладі БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»;

− розробити рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи із внутрішньо переміщеними дітьми у приймаючих громадах.

Гіпотеза: ефективна організація соціальної роботи із внутрішньо переміщеними дітьми сприяє їхній успішній адаптації, зниженню рівня ізоляції та тривожності, зміцненню психоемоційного стану й формуванню соціальної згуртованості.

Структура роботи: кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури, двох додатків.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОДОЛАННЯ ІЗОЛЯЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ

1.1. Історія становлення соціальної роботи як інструменту подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей

Соціальна робота з переміщеними особами має тривалу історію у розвитку професії. Водночас із часом вона набувала різних форм та сфер застосування, паралельно з еволюцією правового й політичного визначення самого поняття «біженець». Особливо в Європі соціальна робота з примусово переміщеними особами набула нової видимості та зрослої складності після так званої «кризи біженців». Такі аспекти, як обмежена видимість та доступність людей у формальних системах соціального забезпечення, їхній невизначений правовий статус, тимчасова «проміжність» та нелінійні моделі мобільності, мають суттєві наслідки для практики, досліджень та освіти у сфері соціальної роботи.

Прийом та інтеграція біженців стали предметом жвавих дискусій і суперечок по всій Європі, особливо після так званої кризи 2015 року. Соціальні працівники, виконуючи свій інституційний і професійний мандат, відіграли центральну, хоча й неоднозначну роль у задоволенні потреб, захисті прав та реалізації запитів шукачів притулку, біженців та інших переміщених осіб. Їхній внесок у діяльність громадянських організацій і соціальних рухів часто був не менш значущим, ніж у роботі органів місцевої влади та інших офіційних структур соціального забезпечення.

Разом з тим практика соціальної роботи з клієнтами-біженцями та шукачами притулку у всіх її формах не завжди належним чином відображена у професійному дискурсі. Хоча вона має багато спільних рис і дилем із соціальною роботою з іммігрантами та етнічними меншинами загалом, водночас має й власні

особливості. Ці особливості переважно пов’язані із соціально-правовою невизначеністю, часовою фрагментарністю та нелінійними моделями мобільності.

Соціальна робота з мобільними групами населення від самого початку була в центрі уваги цієї професії. Перші етапи становлення професійної соціальної роботи відбувалися у суспільних контекстах індустріалізації та урбанізації. Багато, якщо не всі, представники соціальної роботи наприкінці XIX століття працювали з новоприбулими – як із сільської місцевості, так і з інших країн, не в останню чергу з численними європейцями, які прибували через Атлантику до «землі обітованої» на Заході. Безсумнівно, серед цих людей були й біженці, хоча на той час вони ще не існували як правова чи політична категорія.

Поняття «біженець» сформувалося у зв’язку з Першою та Другою світовими війнами. Перше міжнародне визначення статусу біженця було запропоноване Комісією у справах біженців у межах Ліги Націй у 1921 році, а чинне міжнародне визначення закріплене у Конвенції ООН про статус біженців 1951 року. Особливо важливо відзначити, що приблизно половина всіх біженців у світі – це діти, які піддаються особливій вразливості, зумовленій відсутністю стабільного захисту, розлукою з сім’єю та ризиками насильства [47, с.121].

У соціальній роботі категорія «біженець» набула центрального значення під час та після Другої світової війни, коли вона оформилася як окрема сфера практики, зокрема завдяки діяльності Адміністрації ООН з питань допомоги та відновлення. Ця організація була створена у 1943 році для координації надання допомоги та проведення відновлювальних заходів у післявоєнний період. Початкові інтервенції включали відновлення системи громадських послуг, а також реорганізацію медичних і соціальних служб у Європі. Інституціоналізація соціальної роботи в межах структури ООН згодом сприяла поширенню західної моделі соціальної роботи на країни, що розвиваються.

У цьому контексті важливо розглядати наслідки такого розвитку з критичної перспективи щодо категорії «біженець». Дослідження феномену біженців сягають часів Першої та Другої світових воєн. Ситуації, що склалися

після завершення воєн, були хаотичними, і бракувало розуміння того, як ними управляти. Це спричинило потребу у вивченні того, яким чином держави та міжнародні організації можуть вирішувати проблему. Однак такий підхід призвів до того, що дослідження мали переважно прикладний характер, а категорія «біженець», визначена у правовій системі ООН, залишалася тривалий час непоставленою під сумнів. Ця ситуація почала змінюватися лише наприкінці 1980-х років.

На початку 1980-х років дослідження біженців було інституціоналізоване як самостійна сфера наукових студій. Це, зокрема, підтверджується відкриттям Центру досліджень біженців в Йоркському університеті (Канада) у 1981 році та Центру досліджень біженців в Оксфордському університеті (Велика Британія) у 1983 році. Про цей процес також свідчить заснування спеціалізованих академічних журналів. Такий розвиток необхідно розглядати у контексті змін у динаміці біженської міграції того часу. Передусім йшлося про управління зростанням потоків біженців із Глобального Півдня до Глобальної Півночі. З європейської перспективи, наприклад, кількість біженців зросла з близько 25 тисяч у 1975 році до понад 150 тисяч у 1980 році. За даними UNICEF та UNHCR, серед біженців та внутрішньо переміщених осіб значну частку становлять діти – наприклад, станом на початок 2000-х років понад 40% усіх внутрішньо переміщених осіб у світі були неповнолітніми [35, с.90].

Дослідження примусової міграції сформувалися у 1990-х роках як критика вузького підходу до категорії «біженець» та прикладного характеру досліджень біженців. Ця критика була масштабною й ґрунтувалася, серед іншого, на твердженні, що вважати людьми, які потребують міжнародного захисту, лише тих, хто перетнув міжнародний кордон, а тих, хто цього не зробив, – «не такими, що потребують допомоги», є необґрунтованим. Саме у цьому контексті було введено поняття «внутрішньо переміщені особи».

Дискурс «кризи» вплинув на соціальну роботу та соціальних працівників і у процесі прийому новоприбулих під час і після хвилі міграції 2015 року до ЄС. Центральним у цьому контексті є часовий вимір, оскільки соціальна робота з

біженцями поступово перетворилася на постійну умову «кризи» чи «надзвичайної ситуації».

Очевидно, це порушує питання про роль соціальної роботи та соціальних працівників у суперечливих ситуаціях, пов'язаних із політикою у сфері міграції. Ця дискусія ґрунтується на критичному підході до ролі соціальної роботи у контролі за межами системи соціального забезпечення та пов'язана з дебатами щодо територіального виміру соціальної роботи. Водночас вона стосується й дискусій про соціальну роботу на перетині формальної та неформальної практики.

Критика також стосувалася есенціалізму категорії «біженець», ніби ці люди є від природи «викоріненими» чи «девіантними». У більш нових дослідженнях дискусія була розширена до питань депортації та примусової нерухомості чи осілості. Дослідження депортації акцентують увагу на тому, що держави депортують людей як своєрідну форму примусової (повторної) міграції. Примусова осілість або «нерухомість» стосується немігрантів, які, наприклад, народилися і виросли у таборах біженців без жодних законних шляхів виходу з цієї ситуації. Встановлення офіційних записів про народження в таких таборах часто є проблематичним, що ускладнює їхній доступ до освіти, медичного обслуговування та іншої соціальної підтримки. Такі діти змушені переживати подвійний тягар: позбавлення дому та юридичної ідентичності, що суттєво впливає на їхнє психічне здоров'я. Відсутність стабільних прав і ресурсів часто є причиною хронічної тривожності та передумовою соціальної ізоляції дитини.

У процесі еволюції міжнародного права та соціальної роботи категорія «біженець» довгий час розглядалася як уніфікована, без вікових чи гендерних відмінностей. Проте з накопиченням досвіду масових переміщень та зростанням уваги до прав людини стало очевидним, що всередині цієї категорії існують особливі групи, які потребують додаткового захисту. Найвразливішою серед них виявилися діти, для яких примусове переміщення поєднується із перерваним дитячим розвитком, втратою доступу до освіти та медичних послуг, а також підвищеним ризиком соціальної ізоляції й тривожності. Саме тому історія

розвитку концепції «біженець» поступово була доповнена формуванням окремого підходу до дітей-біженців та внутрішньо переміщених дітей, що закріпилося у міжнародних документах наприкінці XX століття.

У Конвенції ООН про статус біженців 1951 року не існувало жодних положень, що безпосередньо стосувалися дітей. Всі особи, які підпадали під визначення «біженець», розглядалися в єдиній категорії, незалежно від віку чи рівня вразливості. Це зумовило брак належної уваги до потреб неповнолітніх у перші десятиліття функціонування міжнародної системи захисту. Ситуація змінилася у 1988 році, коли Управління Верховного комісара ООН у справах біженців ухвалило «Guidelines on Refugee Children» [63]. Цей документ вперше окреслив дітей як окрему категорію, яка має специфічні потреби. В ньому підкреслювалася необхідність гарантувати дітям-біженцям доступ до освіти, медичних послуг, психологічної та соціальної підтримки, а також врахування етапів розвитку дитини у процесі захисту. Важливо, що саме з цього часу у правовому полі почали формуватися підвалини для розуміння дитини-біженця не лише як «жертви війни», а як особистості зі своїм життєвим шляхом і правами.

Наступним важливим кроком стало ухвалення у 1989 році Конвенції ООН про права дитини. Хоча вона не була орієнтована виключно на дітей-біженців, документ закріпив принцип особливого захисту дітей у будь-яких обставинах. Преамбула Конвенції підкреслює вразливість дитинства, а стаття 22 прямо стосується примусово переміщених дітей і передбачає для них право на такий самий захист, як і для громадян країни перебування. Це стало ключовим міжнародно-правовим прецедентом, адже багато держав намагалися обмежити права лише до «власних» громадян, але в результаті було прийнято універсальний стандарт.

У 1990-х роках відбувся суттєвий розвиток досліджень у сфері примусової міграції, де почали аналізувати специфіку становища дітей. Дослідники та міжнародні організації відзначали, що поєднання статусу «дитини» і «біженця» створює унікальну категорію населення, яка вимагає адаптованого підходу. Вивчалися питання травматизації, перерваного розвитку, втрати доступу до

освіти та медичної допомоги. Саме в цей період діти-біженці почали розглядатися не лише у правовому контексті, а й у площині соціальної роботи як об’єкт спеціалізованої підтримки.

Сьогодні статус примусово переміщених дітей у міжнародному праві та практиці соціальної роботи розглядається крізь призму двох взаємопов’язаних вимірів: звичайного розвитку дитини та незвичайного досвіду біженства. Вони переплітаються, створюючи як ризики (соціальна ізоляція, тривожність, психологічні травми), так і потенційні ресурси (здатність адаптуватися, культурне посередництво між поколіннями).

Еволюція статусу примусово переміщених дітей від повної відсутності правової специфіки у 1951 році до визнання їх як особливої категорії після 1988–1989 років свідчить про поступове розширення міжнародного захисту. Сьогодні діти-біженці сприймаються не лише як пасивні жертви війни чи переслідувань, а як активні суб’єкти, які мають власні права й потребують адаптованих механізмів підтримки. Поєднання міжнародно-правових інструментів та практик соціальної роботи створює підґрунтя для забезпечення їхнього добробуту, подолання соціальної ізоляції та зниження рівня тривожності.

Існує ціла «класіфікаційна боротьба» за те, хто є (або має бути) біженцем, а також за коректність використання різних правових і соціальних категорій. «Реалістичні» та «конструктивістські» підходи протистоять один одному у континуумі між правовими й соціальними студіями, а також між академічними дослідниками та практиками. Це не лише питання термінології, адже визнання чи невизнання статусу має вагомі наслідки – аж до життєво важливих – для тих, кого це стосується [46, с.301].

Однак головна увага тут приділяється не стільки ідентичності чи визначальним ознакам «справжнього» біженця на противагу нібито «фіктивному». Ключовим є інше: з позиції соціальної роботи важливо розуміти, як різні правові категоризації формують більш чи менш обмежувальні структури можливостей для професійної діяльності (наприклад, щодо дозволеного терміну перебування клієнтів чи їхньої правомочності на отримання соціальних послуг);

як ці категоризації взаємодіють із самосприйняттям людей та їхніми траєкторіями примусової міграції; і, більш фундаментально, як глибинні вразливості та постійні моделі (не)мобільності породжують складний і часто важко розв'язний запит на соціальний захист.

Для дітей-біженців та внутрішньо переміщених дітей ці фактори проявляються особливо гостро: вони не лише втрачають звичне середовище та соціальні зв'язки, а й перебувають у критичному періоді розвитку, що робить їх вразливими до ізоляції та тривожних розладів. Водночас саме ця група найшвидше адаптується до нових умов, але потребує системної підтримки з боку соціальних працівників, спрямованої на відновлення відчуття безпеки, стабільності та належності до громади. Тому історія становлення соціальної роботи в цій сфері – це водночас історія поступового усвідомлення необхідності комплексного захисту наймолодших і найбільш уразливих серед переміщених осіб.

1.2. Визначення основних понять дослідження: «соціальна робота», «внутрішньо переміщені особи», «діти», «соціальна ізоляція», «соціальна тривожність»

У будь-якому науковому дослідженні першочергового значення набуває використання чітко структурованого понятійного апарату. Саме він дає можливість визначити теоретичні орієнтири роботи, забезпечує однозначне трактування ключових термінів і понять, а також формує підґрунтя для подальшого проведення емпіричних розвідок. У рамках аналізу соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми, що належать до соціально вразливих груп у приймаючому середовищі, особливо важливим є конкретне окреслення таких базових категорій, як «соціальна робота», «внутрішньо переміщені особи», «діти», «соціальна ізоляція» та «соціальна тривожність».

Соціальна робота постає як професія практичної спрямованості та водночас академічна дисципліна, орієнтована на підтримку соціальних змін і

розвитку, зміцнення суспільної згуртованості, розширення прав і можливостей, а також емансипацію людей. У її основі лежать принципи соціальної справедливості, дотримання прав людини, колективної відповідальності та поваги до різноманіття. Ґрунтуючись на теоретичних положеннях соціальної роботи, соціальних і гуманітарних наук, а також на знаннях місцевих спільнот, соціальна робота взаємодіє з людьми та суспільними структурами з метою подолання життєвих труднощів і підвищення добробуту.

Соціальна робота з моменту свого виникнення була визнана у світі як професія у сфері допомоги людині. Подібно до багатьох західних аналогів, вона здобула глобальне визнання та проклала шлях до соціальних змін у всьому світі – спочатку через підхід благодійності, а нині трансформуючись у модель розширення прав і можливостей. Від благодійності до професійної соціальної роботи та соціального захисту – ця професія пройшла траєкторію від орієнтації на добробут, через розвиток і соціальну справедливість, до правозахисного підходу та професії, що надає можливості.

У міжнародному правовому полі поняття «внутрішньо переміщена особа» вперше було чітко окреслене у Керівних принципах ООН з питань внутрішнього переміщення (1998). Згідно з ними, ВПО – це «особи або групи осіб, які були змушені або зобов’язані залишити свої домівки чи місце звичного проживання, зокрема через збройні конфлікти, ситуації насильства, порушення прав людини чи стихійні лиха, і які не перетнули міжнародний кордон». Це визначення підкреслює ключову відмінність ВПО від біженців: вони залишаються у межах власної держави й перебувають під її юрисдикцією [23].

В українському законодавстві поняття ВПО закріплене у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014, із подальшими змінами). У ньому зазначено: «Внутрішньо переміщена особа – це громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, яка на законних підставах перебуває на території України, має право на постійне проживання в Україні і була змушена залишити місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації,

масових проявів насильства, порушень прав людини чи надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру».

Поняття «дитина» є ключовим у сфері соціальної роботи, оскільки саме ця категорія осіб вважається найбільш вразливою та такою, що потребує особливого захисту. У міжнародному правовому полі загальновизнаним є визначення, закріплене у Конвенції ООН про права дитини (1989 р.), де зазначено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо тільки відповідно до закону, який застосовується до дитини, повноліття не настає раніше. Це положення стало основою для багатьох національних законодавств і міжнародних угод, забезпечуючи уніфікацію підходів до правового статусу дітей у світовому масштабі.

В українському законодавстві дане визначення також закріплено. Сімейний кодекс України (стаття 6) визначає дитину як особу, яка не досягла 18 років. При цьому законодавство розрізняє категорії «малолітніх» (до 14 років) та «неповнолітніх» (від 14 до 18 років), що дозволяє деталізувати рівень правоздатності та обов’язків дитини залежно від віку. Крім того, Закон України «Про охорону дитинства» повторює положення Конвенції ООН і підкреслює, що дитина має право на особливий захист та підтримку з боку держави й суспільства.

У науковій літературі поняття «дитина» трактується не лише з правового, але й із соціального та психологічного аспектів. Дитина розглядається як індивід у процесі фізичного, психічного та соціального розвитку, що потребує створення сприятливого середовища для формування особистості та інтеграції у суспільство. Вчені наголошують, що визначення дитини не обмежується лише віковими рамками, воно також має враховувати контекст культурного, соціального та освітнього середовища, у якому вона зростає.

У міжнародному дискурсі «соціальна ізоляція» трактується як об’єктивна відсутність соціальних контактів чи значущих стосунків. За Oxford Encyclopedia of Social Work та даними AIHW, вона означає дуже обмежене коло соціальних

зв’язків і низьку інтенсивність контактів. Водночас підкреслюється різниця із самотністю: ізоляція – це стан, а самотність – суб’єктивне переживання.

В українських дослідженнях акцент робиться на процесі відокремлення від соціальної взаємодії. К. С. Садовник (2023) описує ізоляцію як результат хвороби, насильства чи психоемоційних труднощів. І. П. Лисенкова (2024) показує її на прикладі молоді під час карантину та війни – через втрату спілкування з однолітками й зростання тривожності [24, с.130].

Поняття «соціальна тривожність» визначається передусім як виражений і стійкий страх соціальних чи публічних ситуацій, пов’язаний з очікуванням осуду або негативної оцінки. За даними ScienceDirect та клінічних досліджень у PMC, соціальна тривожність проявляється у фізіологічних симптомах (тремтіння, пітливість, прискорене серцебиття) і ускладнює участь у суспільному житті. У психологічній літературі також розрізняють стабільну форму (trait social anxiety), що є особливістю особистості, і ситуативну (state anxiety), яка виникає у конкретних соціальних обставинах.

В українських дослідженнях соціальна тривожність описується як реакція тривоги на ситуації соціальної взаємодії, що ускладнює встановлення міжособистісних контактів і часто зумовлює сприйняття нейтральних обставин як загрозливих. Так, К. Садовник (2023) підкреслює, що цей стан призводить до емоційної напруги та відчуження у стосунках, тоді як Є. Коць (2017) розглядає його як фактор, що блокує соціальну активність і формує замкненість особи.

1.3. Принципи та методи дослідження соціальної роботи як інструменту подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей

Під час вивчення особливостей соціальної роботи з дітьми, які були вимушено переміщені, особливе значення має чітке окреслення методологічної бази дослідження. Саме ретельний добір принципів і методів забезпечує наукову надійність, обґрунтованість та репрезентативність отриманих результатів.

Загальна логіка наукового аналізу вибудовується на основі принципів дослідження, адже саме вони забезпечують неупередженість та достовірність отриманих висновків. Методи ж виконують практичну функцію – слугують засобами збирання, опрацювання й інтерпретації емпіричного матеріалу. Для ефективного досягнення мети та виконання завдань необхідно застосувати спеціально дібраний комплекс методичних прийомів.

У цьому підрозділі буде представлено детальний опис принципів і методів, використаних у дослідженні, із наголосом на їхній ролі для вивчення технологій соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми. Чітке усвідомлення методологічної бази не лише підвищує наукову якість дослідження, а й створює підґрунтя для перевірки отриманих результатів фаховою спільнотою та їхнього подальшого застосування у споріднених напрямах соціальної роботи.

У дослідженні соціальної роботи як інструменту подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей принцип об’єктивності є першочерговим та означає відмову від суб’єктивних упереджень і опору лише на перевірені факти. Він вимагає використання достовірних даних – офіційної статистики, звітів міжнародних і державних організацій, результатів опитувань та спостережень, що дозволяє сформувати реалістичне уявлення про становище дітей у приймаючих громадах. Це допомагає уникнути викривлення картини та забезпечує наукову точність висновків.

Водночас принцип об’єктивності передбачає критичний аналіз соціальних технологій: необхідно враховувати не лише їхні сильні сторони, а й обмеження та ризики. Такий підхід унеможливлює однобічність у висновках і створює основу для формування обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення практик соціальної підтримки. Дотримання цього принципу гарантує достовірність результатів та їхню практичну цінність для зменшення соціальної ізоляції й тривожності дітей.

Принцип детермінізму у дослідженні соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми передбачає аналіз причинно-наслідкових зв’язків, що визначають ефективність соціальної інтеграції. Він орієнтує на вивчення як

зовнішніх чинників (економічні умови громади, доступність послуг, соціальне оточення), так і внутрішніх (психоемоційний стан, рівень розвитку соціальних навичок). Такий підхід дозволяє зрозуміти, які саме фактори сприяють зниженню соціальної ізоляції та тривожності, а які, навпаки, їх посилюють.

Застосування цього принципу дає можливість комплексно оцінити вплив державної політики, програм підтримки та конкретних технологій соціальної роботи на добробут дітей. Усвідомлення детермінованості соціальних процесів створює підґрунтя для прогнозування наслідків впровадження різних підходів і формування стратегій, спрямованих на підвищення рівня соціальної інтеграції та психологічного благополуччя внутрішньо переміщених дітей.

Принцип системності у дослідженні соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми полягає в розгляді цього процесу як цілісного явища, що складається з взаємопов'язаних елементів – соціальних, психологічних, правових та освітніх. Він передбачає аналіз не лише окремих аспектів підтримки, а й їхнього взаємного впливу та узгодженості в межах єдиної системи соціальної інтеграції. Завдяки цьому вдається побачити повну картину проблем і ресурсів, а також зрозуміти, як різні фактори разом формують умови для подолання ізоляції та тривожності у дітей.

У нашому дослідженні соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми ми використовуємо широкий спектр наукових методів, що забезпечують глибокий аналіз явища соціальної інтеграції. Центральне місце займають теоретичні методи, які формують концептуальну основу дослідження.

Метод аналізу дає можливість розчленувати складне явище соціальної інтеграції внутрішньо переміщених дітей на окремі складові – психологічні, соціальні, правові та освітні. Завдяки цьому можна глибше зрозуміти, які саме фактори посилюють ізоляцію чи тривожність, а які, навпаки, сприяють подоланню цих станів. Аналіз дозволяє виокремити ключові проблеми у сфері надання соціальних послуг дітям і оцінити їхній вплив на процес адаптації в новому середовищі [22, с.74].

Метод синтезу виступає логічним продовженням аналізу й передбачає узагальнення отриманих результатів у цілісну систему знань. У контексті дослідження він допомагає поєднати різні підходи соціальної роботи – психологічну підтримку, освітні практики, правовий захист – у єдину модель соціальної інтеграції. Це дозволяє побачити не окремі елементи роботи з дітьми, а сформувати комплексне уявлення про технології, здатні зменшити соціальну ізоляцію та тривожність.

Застосування методу абстракції дає змогу виділити загальні риси соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми, відокремивши їх від другорядних деталей. Це особливо важливо для виявлення універсальних тенденцій і закономірностей у соціальній підтримці дітей у різних громадах. Разом із тим метод конкретизації допомагає перевести ці узагальнені теоретичні положення на рівень практики, застосувавши їх до реальних умов життя дітей. Таким чином, поєднання абстракції та конкретизації дозволяє поєднати наукову теорію з практичними результатами.

Методи індукції та дедукції дають можливість рухатися у двох протилежних напрямах: від окремих фактів до загальних висновків і від загальних положень до конкретних випадків. Індуктивний підхід допомагає узагальнити досвід інтеграції дітей у приймаючих громадах, виокремивши спільні закономірності. Натомість дедукція дає змогу перевірити загальні теорії та концепції соціальної роботи на практиці, оцінюючи їхню дієвість у конкретних умовах.

Особливе значення має метод моделювання, який дозволяє створювати теоретичні конструкції процесів соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей. За його допомогою можна передбачити наслідки застосування різних технологій соціальної роботи, визначити потенційні ризики та розробити оптимальні стратегії для зниження рівня соціальної ізоляції й тривожності. Моделювання виступає важливим інструментом для прогнозування ефективності майбутніх програм і практик соціальної інтеграції.

Не менш важливими є методи емпіричного дослідження, що дозволяють зібрати фактичний матеріал про реальний стан соціальної роботи з дітьми у приймаючих громадах. Метод спостереження дає можливість безпосередньо фіксувати поведінку та соціальну взаємодію внутрішньо переміщених дітей у різних контекстах – у школі, у громадських просторах, під час участі в програмах підтримки. Це дозволяє побачити прояви соціальної ізоляції та тривожності у природному середовищі, а також оцінити, як діти реагують на різні форми соціальної роботи. Спостереження забезпечує дослідника первинною емпіричною інформацією, яка не завжди доступна через анкетування чи інтерв'ю.

Метод опитування передбачає залучення різних груп респондентів – самих дітей, їхніх батьків, соціальних працівників, педагогів та інших фахівців, які взаємодіють з переміщеними дітьми [11, с.14]. Це дозволяє отримати багатовимірне бачення проблеми: з одного боку, з позиції дітей, які безпосередньо переживають ізоляцію та тривожність, а з іншого – з позиції дорослих, які спостерігають і оцінюють процес інтеграції. Опитування допомагає зібрати кількісні дані та виявити загальні тенденції у ставленні до соціальних програм підтримки.

Метод глибинних інтерв'ю надає можливість детально вивчити досвід внутрішньо переміщених дітей та їхніх родин. На відміну від анкет, цей метод дозволяє розкрити індивідуальні історії, внутрішні переживання, емоції та бар'єри, що супроводжують процес адаптації. Глибинні інтерв'ю також важливі для виявлення прихованих аспектів соціальної тривожності, які не завжди усвідомлюються самими дітьми чи їхніми батьками. Такий метод дає багатий якісний матеріал для інтерпретації.

Метод аналізу документів передбачає вивчення нормативно-правових актів, державних і місцевих програм соціальної підтримки, звітів міжнародних організацій, досліджень громадських ініціатив. Це дає можливість оцінити, наскільки чинні механізми соціальної політики відповідають потребам внутрішньо переміщених дітей. Порівняння офіційних документів з даними

спостережень та опитувань дозволяє виявити розриви між задекларованими цілями й реальною практикою соціальної роботи.

Для систематизації та інтерпретації зібраних даних застосовуються методи обробки інформації.

Метод кількісного аналізу застосовується для узагальнення числових даних, отриманих у ході опитувань, анкетування чи статистичних спостережень. У контексті дослідження соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми цей метод дозволяє визначити рівень поширеності соціальної ізоляції та тривожності, оцінити ефективність конкретних соціальних програм і заходів, виявити залежності між використаними технологіями підтримки та результатами інтеграції дітей. Кількісний підхід забезпечує об'єктивність і репрезентативність даних, що важливо для формулювання узагальнених висновків і рекомендацій.

Метод якісного аналізу спрямований на глибоке вивчення змістовної сторони зібраного матеріалу – інтерв'ю, відкритих відповідей, результатів спостережень. Він дозволяє виявити індивідуальні особливості досвіду дітей, розкрити їхні емоційні переживання, причини тривожності та фактори, що сприяють або перешкоджають подоланню ізоляції. У цьому випадку головним є не кількість респондентів, а глибина та цінність отриманої інформації. Якісний аналіз допомагає інтерпретувати дані в контексті реальних життєвих історій та формувати більш гнучкі й адресні рекомендації для соціальної роботи.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що дослідження соціальної роботи з дітьми, які належать до соціально вразливих категорій, є багатоплановим і складним процесом. Використання принципів об'єктивності, системності та детермінізму у поєднанні з різноманітними теоретичними й емпіричними методами створює можливість розробляти дієві стратегії соціальної підтримки, що враховують усі суттєві аспекти проблеми. Такий підхід забезпечує цілісне бачення досліджуваного явища та слугує основою для формування практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності соціальної роботи в приймаючих громадах.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОДОЛАННЯ ІЗОЛЯЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ

2.1. Соціальна ізоляція та тривожність дітей як асоціальне явище

Конфлікти та переміщення посилюють токсичний стрес у дітей через раптові та екстремальні травматичні впливи, такі як насильство та примусове переміщення. Більше того, частота та тяжкість існуючих щоденних стресорів, таких як сімейне насильство, можуть зростати у відповідь на збройний конфлікт. Дані про кількість дітей, які постраждали від конфлікту та відчувають токсичний стрес у всьому світі, відсутні, але регіональні дослідження показують, що він є повсюдним. Для ілюстрації, за даними дослідження Української освітньої фундації GoGlobal, приблизно 75 % дітей по всій Україні мають ознаки когнітивного стресу внаслідок постійного впливу війни – прояви включають труднощі з концентрацією, підвищену тривожність, апатію та розгубленість Потрібні подальші дослідження для точної кількісної оцінки ступеня токсичного впливу, з яким стикаються діти, постраждалі від конфлікту.

Активний конфлікт порушує економічну діяльність та продовольчі системи, штовхаючи багато сімей у бідність. Бомбардування та артилерійський обстріл можуть пошкодити інфраструктуру охорони здоров’я, водопостачання та електропостачання, тим самим зменшуючи доступ до медичних послуг, збільшуючи кількість переміщених осіб та фізичні травми.

Діти є непропорційно вразливими до наслідків примусового переміщення – становлячи 30% світового населення, вони складають 41% усіх примусово переміщених осіб. Переміщення впливає на дітей усіх вікових груп. За оцінками УВКБ ООН, серед переміщених дітей 29% – це діти віком 0–4 роки, 42% – віком

5–11 років і 29% – віком 12–17 років. Хоча не в усіх країнах доступні повні дані щодо віку та статі, загалом серед переміщених дітей спостерігається відносно рівний гендерний розподіл: 51% хлопців і 49% дівчат. Значна частина цих дітей є неповнолітніми без супроводу дорослих, що зумовлює їхню особливу вразливість і потреби через розлуку чи втрату сім'ї [6, с.37].

Раннє та повторне стикання з насильством може мати наслідки протягом усього життя, включаючи поширення соціальних норм, толерантних до насильства. Механізм моніторингу та звітності Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй відстежує дані про шість серйозних порушень прав дітей під час збройного конфлікту: вбивства та каліцтва, сексуальне насильство, напади на школи чи лікарні, викрадення, відмова в гуманітарному доступі та вербування збройними силами та групами. Усі ці серйозні порушення сприяють токсичному стресу.

Більшість людей, які постраждали від конфлікту, не є зовнішніми переміщеними особами та продовжують жити в зонах активного конфлікту, тоді як деякі є внутрішньо переміщеними особами. Для тих, хто був вимушено переміщений, процес переміщення може призвести до низки негараздів. Рейди на будинки, школи та села, а також політичний гніт характеризують нестабільність. Багато сімей залишаються внутрішньо переміщеними особами протягом тривалого часу, не маючи доступу до належних медичних, освітніх та соціальних послуг. Під час переміщення діти можуть піддаватися підвищеним екологічним, соціальним та фізичним небезпекам, включаючи скупченість та імпровізовані умови проживання з поганим доступом до води та санітарії. Такі хвороби, як туберкульоз та холера, легко передаються в цих контекстах. Переривання графіків імунізації може спричинити спалахи раніше незвичайних інфекційних захворювань. Через активний конфлікт в Україні у 2022–2023 рр. було зафіксовано спалах поліомієліту – два випадки з двома дітьми, одного із яких паралізувало, а також ще 19 безсимптомних контактів, водночас програми щеплень охопили лише 84 % річних неповнолітніх, замість рекомендованих 95 %.

Вимушено переміщені діти та сім'ї в Україні часто стикаються з екстремальними умовами: руйнуванням інфраструктури, перебоями в електропостачанні, опалюванні та водопостачанні, що посилює ризики для здоров'я у спеку та сприяє розповсюдженню переносників хвороб. Так, за оцінками ВООЗ, висока температура підвищує ймовірність передачі векторами, особливо в регіонах із недостатнім доступом до чистої води та медичної допомоги. Крім того, UNICEF повідомляє про значне зростання ризику насильства, зокрема сексуального насильства щодо дітей, під час переміщення або у прихистках – такі загрози інтенсивно фіксуються в Україні після вторгнення 2022 року [9, с.58].

Під час переселення як біженці в приймаючі країни діти можуть відчувати стрес, пов'язаний із соціальним дислокуванням, ізоляцією та адаптацією до незнайомої мови та культури. Відокремлення від сімейних мереж може порушити доступ дітей до традиційних знань та систем захисту. Крім того, політика переселення може ще більше поставити шукачів притулку у невигідне становище, розміщуючи їх у бідних районах. Орієнтування в іноземній правовій системі може бути складним, особливо для дітей-сиріт або дітей без супроводу. Порушені освітні системи та відсутність економічних можливостей можуть змінити шлюбну практику, коли сім'ї вирішують видати своїх дочок заміж у молодому віці.

Після переселення діти можуть демонструвати деструктивну поведінку, дезорієнтацію та культурні втрати. Вимушено переміщені діти повідомляють про більше функціональних порушень, фізичного здоров'я, психосоматичних проблем та проблем з однолітками. Виховання дітей також може бути складним, оскільки багато опікунів борються з власною травмою та емоційною дисрегуляцією, вивчаючи норми та практики нового оточення. Адаптація до незнайомої та часом недружньої освітньої системи є додатковим викликом для дітей. Крім того, на успішність деяких дітей можуть впливати труднощі з концентрацією уваги та навчанням.

Незважаючи на широке розуміння численних стресових факторів, пов’язаних з конфліктами та переміщенням, з якими стикаються діти, література, що відображає вплив цих стресових факторів на здоров’я дітей, обмежена. За даними Reuters, до 2024 року кількість дітей, які звернулися за допомогою через психологічні розлади, зросла утричі – понад 50 000 за перші дев’ять місяців, що вказує на глибокий вплив тривалого стресу. UNICEF при цьому фіксує поширеність посттравматичних симптомів серед дітей, особливо у тих, хто пережив бомбардування й повітряні тривоги, – змушені навчання під землею та часті перебування в укриттях погіршують їхній психоемоційний стан.

Наслідки війни набувають характеру хронічного та міжпоколіннєвого впливу через епігенетичні зміни, що зберігаються довгий час навіть після завершення активної фази конфлікту. Зокрема, європейські дослідження показують, що ранньо життєві травми взаємодіють з епігеном і можуть формувати передумови для хронічних захворювань, затримок розвитку, психічних розладів і міжпоколіннєвого насильства . Хоча дослідження в Україні ще не досягли масштабів аналогу рванських чи голокостових, в Європі й в контексті українських ВПО прогресують спроби вивчення таких ефектів.

Діти та молодь, які були змушені залишити свої домівки через кризи, стикаються з широким спектром несприятливих обставин до, під час і після переміщення, що впливають на їхнє благополуччя, здоров’я, процес адаптації та розвиток. Переміщені діти зазнають не лише травматичного досвіду до моменту втечі, а й часто продовжують бути під впливом екологічних, соціальних і фізичних загроз у період самого переміщення. Сам процес міграції може бути небезпечним і спричиняти нові травми та ризики, а багато дітей-біженців і внутрішньо переміщених дітей вимушені тривалий час перебувати у таборах або в інших умовах без стабільності. Навіть після прибуття до приймаючої громади діти зіштовхуються зі стресами, пов’язаними з соціальною дезадаптацією, акультурацією та ізоляцією.

Хоч загальні ризики, з якими стикаються переміщені діти, вже визнані, значно менше відомо про специфічні виклики та потреби дітей і молоді на різних

етапах розвитку, про те, як окремі травматичні події чи стадії мобільності по-різному впливають на їхнє здоров'я та добробут, а також як діти виявляють стійкість до цих обставин. Чи однаковими є наслідки переживання війни, злиденності чи втрати житла через природну катастрофу. Як переміщення впливає на дітей молодшого та старшого віку і яким чином змінюється їхня траєкторія розвитку. Дослідники доводять, що насильство й нестабільність у ранньому віці та в критичні періоди когнітивного й емоційного розвитку можуть мати довготривалі психологічні наслідки [56, с.11]. У підлітковому віці переміщення суттєво підвищує вразливість до експлуатації та насильства (особливо серед дівчат), а також порушує виконання ключових завдань розвитку, як-от здобуття середньої освіти. Усі діти з числа переміщених мають знижену ймовірність відвідувати школу, проте саме старші найчастіше залишаються поза навчанням. Додатковими факторами ризику для психічного здоров'я стають стать, інвалідність, сексуальна ідентичність, релігійна чи етнічна приналежність.

Вплив серйозних і хронічних стресорів у дитинстві, особливо в ранньому віці, коли системи розвитку ще формуються, може призвести до тривалої активації системи стресової відповіді, що пошкоджує організм і мозкові структури та формує так званий токсичний стрес. Переміщені діти та молодь перебувають у групі високого ризику виникнення токсичного стресу через інтенсивність, численність і тривалість несприятливих подій, які вони переживають. Тривалий і сильний токсичний стрес у дитячому віці здатний мати руйнівний вплив на навчання, поведінку та здоров'я протягом усього життя. Він асоціюється з розвитком психічних розладів, пов'язаних зі стресом, таких як депресія, тривожність, алкоголізм, посттравматичний стресовий розлад та низька здатність до подолання труднощів. Крім того, переміщення підвищує ризик розлуки дітей із головними опікунами саме тоді, коли фізична й емоційна безпека, яку забезпечують дорослі, є найбільш критичною та необхідною.

Переміщені діти та молодь мають підвищений ризик клінічно значущих психічних розладів через тривалий та кумулятивний вплив несприятливих подій, які можуть мати довготривалі наслідки від дитинства й аж до дорослого віку.

Психологічний дистрес у таких дітей формується під впливом досвіду, що накопичується протягом усього «міграційного континууму», що підкреслює необхідність урахування як попередніх, так і теперішніх травм. Діти могли зазнавати тяжкої бідності та насильства до і під час переміщення, а після переселення стикаються з новими викликами: адаптацією до іншого середовища, правовими труднощами через неврегульований статус, маргіналізацією та дискримінацією.

Такі переживання впливають на дітей у багатьох сферах їхнього життя. Особливо вразливими є ті, хто зазнав насильства, пов'язаного з війною чи злочинами у країні походження: у них набагато вищий ризик розвитку психічних проблем, і вони значно частіше стикаються з множинними травмами у короткі проміжки часу порівняно з іншими мігрантами чи іммігрантами. Неповнолітні без супроводу дорослих належать до групи найбільшого ризику, адже в них немає підтримки батьків, яка могла б пом'якшити вплив стресорів, пов'язаних із переміщенням.

У підсумку, базові права та економічні, соціальні й психологічні потреби переміщеної молоді залишаються незадоволеними. Саме тому нагальною є потреба у доказових, науково обґрунтованих та чутливих до віку дітей дослідженнях, які мають інформувати політику та практику у сфері захисту прав переміщених осіб. Вирішення проблем психічного здоров'я таких дітей є ключовим для їхньої адаптації, майбутніх життєвих успіхів і (у разі перетину кордонів) успішної інтеграції в нові суспільства, що робить цю проблему критичним питанням глобальної охорони здоров'я.

Свідчення насильства й смерті, втрата власного дому та громади, переживання руйнівних природних катастроф чи постійний страх за власну безпеку – усе це є травматичним досвідом, який дедалі частіше трапляється у світі й може серйозно впливати на психічне здоров'я дітей. Проте нерідко саме ці події стають лише початком низки несприятливих ситуацій і стресорів, що супроводжують увесь досвід переміщення та додатково підривають психічне благополуччя.

Не дивно, що переміщені діти мають значно вищі показники психічних проблем у порівнянні з однолітками із загальної популяції. Серед найпоширеніших діагностованих розладів – депресія, тривожність і посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), які є важливою передумовою соціальної ізоляції дитини. З огляду на те, що масштаби міграції та переміщення продовжують зростати, охоплюючи мільйони дітей у різних регіонах світу, потреба в глибшому розумінні їхнього психічного стану та в розробці ефективних підходів до психосоціальної підтримки є надзвичайно актуальною.

Психічне здоров'я переміщених дітей може серйозно погіршуватися через численні стресові та травматичні події, які вони переживають на різних етапах свого міграційного шляху. Дослідження часто фіксують ці явища в «зрізі» (крос-секційно), але насправді досвід переміщення складається з кількох фаз: від моменту втечі, через перебування у транзиті чи таборах, до переселення. Багато дітей змушені жити в умовах затяжної маргіналізації, що триває роками й охоплює значну частину їхнього дитинства та підліткового віку.

На етапі перед втечею діти часто стикаються з багатьма видами травматичного досвіду: насильством і вбивствами, політичними переслідуваннями, бідністю, бездомністю, фізичним і сексуальним насильством, жорстоким поводженням та втратою членів сім'ї. Дослідження свідчать, що ті, хто зазнав множинних і тривалих травм, зазвичай мають більш виражені прояви посттравматичного стресового розладу, депресії та тривожності під час переселення. Попередні травми підвищують чутливість до інших стресових подій і посилюють психічні проблеми. Особливо важкі наслідки мають події, які безпосередньо загрожують життю дитини, її родині чи дому: вони призводять до найсерйозніших негативних результатів для психічного здоров'я, зокрема високого рівня ПТСР.

Діти продовжують зазнавати травматичного досвіду під час шляху до безпечних місць, особливо якщо вони подорожують без супроводу дорослих. Серед поширених небезпек – бездомність, складні й небезпечні умови пересування, розлука з опікунами, насильство, голод, експлуатація, фізичне та

сексуальне зловживання. Прибуття в нове місце часто супроводжується необхідністю проходити через складні юридичні процедури, перебування у центрах тимчасового утримання чи таборах для біженців, що є сильними стресорами та сприяє появі емоційних і поведінкових труднощів. Життя в таборах біженців саме по собі пов'язане з унікальними викликами: нестабільні умови проживання, матеріальні нестатки, загрози безпеці та обмежений доступ до базових ресурсів негативно позначаються на психічному стані дітей. Додатковими факторами ризику на етапі після переселення стають дискримінація й маргіналізація, культурні бар'єри, туга за домом, самотність і навіть конфлікти в родинах. Водночас економічні труднощі у приймаючих громадах часто створюють несприятливу сімейну атмосферу, що підвищує рівень депресії та тривожності у дітей.

Важливо враховувати, що вимушено переміщені діти переживають не лише наслідки попередніх травм і сучасні виклики, а й втрати – емоційні, культурні та соціальні. Вони страждають від туги за домом, сумують за звичними традиціями та відчувають себе вирваними зі свого середовища. Багато з них втратили членів родини через смерть чи розлуку, часто покидають дім без можливості забрати з собою особисті речі чи попрощатися з друзями, учителями чи близькими. Відсутність безпечного місця проживання викликає особливо сильний дистрес. Водночас дослідження доводять: діти, яким вдалося встановити зв'язок із новим оточенням і сформувати відчуття належності, краще адаптуються та демонструють вищий рівень психічного благополуччя.

Загалом результати досліджень свідчать, що переміщені діти не є однорідною групою, проте обмежена кількість наукових робіт демонструє у них значно вищі показники психічних розладів, ніж у дітей загальної популяції. Метааналізи показали, що рівень поширеності соціальної ізоляції та посттравматичного стресу (як розладів, так і симптомів) серед дітей і молоді, які пережили переміщення, коливається від 19% до 53%, у середньому понад третина таких дітей мають прояви ПТСР. Невелика кількість досліджень, які відстежували цей стан у динаміці, виявила, що показники ПТСР зазвичай не

знижуються з часом, що свідчить про довготривалий вплив тяжких травм або ж продовження негативних обставин у житті дітей (або обидва фактори одночасно). Більшість робіт були проведені серед дітей, які пережили воєнні дії, проте є й докази того, що молодь, яка зазнала наслідків кліматичних катастроф (наприклад, повеней), також має високі рівні тривожності, а додатково переживає горе, злість, відчуття безнадії, підвищену агресивність та суїцидальні думки [45].

Щодо депресії, дослідження фіксують показники у діапазоні 10–33% (за деякими метааналізами – від 3% до 30%). Тривожні розлади серед переміщених дітей виявляють у 9–32% випадків. Емоційні та поведінкові проблеми, які вивчалися значно менше, сягають 20–35%. Важливо відзначити, що багато дітей страждають одночасно від кількох психічних розладів, що значно ускладнює їхню адаптацію та потребує комплексної психосоціальної підтримки.

Дослідження підгруп серед переміщених дітей і молоді свідчать, що деякі категорії мають значно вищі ризики психічних проблем, ніж інші. А аналіз робіт, які стосувалися виключно неповнолітніх без супроводу, показав, що поширеність посттравматичного стресу в цій групі коливається від 17% до 85%, депресії – від 13% до 76%, а тривожних розладів – від 11% до 85% учасників досліджень.

Огляд досліджень, присвячених дітям, які зазнали впливу війни, засвідчив, що 47% із них відповідали критеріям посттравматичного стресового розладу, 43% – критеріям депресії, а 27% – тривожності. Водночас рівень цих показників був нижчим серед дітей, які мали більш віддалений (менш безпосередній) досвід воєнних подій.

Ці дані підкреслюють, що вразливість до психічних розладів серед переміщених дітей суттєво залежить від їхнього досвіду, зокрема від супроводу дорослих та інтенсивності впливу воєнних чи інших травматичних факторів, а також від рівня втручання соціальних працівників і ефективності соціальної роботи, спрямованої на підтримку та захист цих дітей.

Тривалий і кумулятивний стрес має особливо руйнівний вплив на добробут дітей, їхнє психічне здоров'я та здатність справлятися з труднощами. Ризик розвитку серйозних психологічних проблем зростає пропорційно до кількості негативних подій у житті дитини, рівня впливу та тривалості їхнього переживання. Примусове переміщення є особливо шкідливим, оскільки створює ефект «каскаду»: конфлікт – втрата дому – складні й небезпечні міграційні маршрути. Дослідження показують, що діти, які пережили чотири чи більше травматичних подій протягом життя, мають значно вищий ризик тривалого посттравматичного стресу, незалежно від віку, статі чи сімейного оточення. Це підтверджує важливість розгляду всього досвіду міграції дитини, а не лише подій до переміщення, оскільки значні труднощі часто тривають і після «оселення» [32, с.88].

Особливо небезпечно те, що в умовах кумулятивного стресу руйнуються захисні системи, які зазвичай формуються у щоденних рутинах та взаємодіях дітей. Високий рівень психічних розладів серед переміщених дітей відображає не лише масштаб пережитих труднощів, але й брак психологічної допомоги та лікування. Дослідження свідчать, що продовження стресових подій і відсутність підтримки під час переселення поглиблюють уже наявні проблеми або створюють нові. Зокрема, серед неповнолітніх без супроводу лише 12–36% отримували доступ до послуг із психічного здоров'я. Діти, пов'язані з участю у збройних групах, додатково стикаються зі стигматизацією та обмеженим доступом до програм реабілітації.

Усі наукові дані вказують на спільний висновок: насильство на будь-якому етапі міграційного шляху, розлука чи втрата батьків, а також відсутність підтримки під час переселення істотно підвищують вразливість дітей до психічних розладів. Додатково, пандемія COVID-19 ще більше посилила кумулятивний стрес серед переміщених дітей, створивши унікальні фактори ризику, зокрема ізоляцію. Тому надзвичайно важливо враховувати як попередні, так і сучасні стресори, що впливають на психічне здоров'я, і розробляти комплексні стратегії підтримки.

Примусове переміщення не лише є небезпечним для життя, а й позбавляє дітей важливих етапів розвитку, необхідних для здорового зростання та адаптації. Такі переживання негативно впливають як на дитинство, так і на підлітковий вік, але характер впливу залежить від віку: досвід, стратегії подолання, а також психічне здоров'я змінюються з розвитком дитини. Старші діти, наприклад, мають більше ресурсів для самостійного подолання труднощів і незалежності, проте вони частіше безпосередньо стикаються зі стресорами на рівні громади (свідчення насильства, воєнні дії) та краще усвідомлюють наслідки примусового переміщення. Натомість наймолодші діти особливо вразливі до втрати чи погіршення батьківського догляду, особливо якщо їхні батьки також переживають травму й проблеми з психічним здоров'ям.

Вікові відмінності у переживанні переміщення потребують окремого й більш системного вивчення. Дослідники здебільшого фіксують вищі показники психічних проблем у старших дітей, ніж у молодших: це стосується рівня травматизації, труднощів із емоційною саморегуляцією, посттравматичного стресового розладу, депресії та тривожності. Старший вік часто пов'язаний із накопиченням тривалих і численних негативних подій – насильством у громаді, сексуальним насильством, нехтуванням батьківськими обов'язками, домашнім насильством, досвідом життя без супроводу дорослих, передчасним виконанням дорослих ролей та руйнуванням соціальних зв'язків, зокрема з ровесниками.

Водночас молодші діти частіше перебувають разом із батьками, що зменшує їхню вразливість, а також частіше отримують статус біженців, що звільняє їх від страху депортації, актуального для старших. Дослідження, які вказують на вищий рівень дистресу серед молодших дітей, пов'язують це з безпосереднім впливом війни та збройних конфліктів. У таких умовах діти мають підвищений ризик розвитку психопатологій через когнітивну незрілість, труднощі з розумінням подій, а також через втрату чи порушення батьківського догляду.

Вік, у якому відбувається переміщення, також визначає переживання втрати та почуття належності до місця. Молодші діти можуть мати слабший

зв’язок зі своєю країною походження й менше спогадів, ніж підлітки, тому їхні переживання втрати чи туги за домом часто менш інтенсивні та тривалі. Водночас вони легше проходять процес акультурації в новому середовищі. Старші діти, хоча й потенційно більш стійкі психологічно, глибше усвідомлюють масштаб змін і нерідко болючіше реагують на розрив із минулим.

Пояснюючи вікові відмінності у психічному здоров’ї переміщених дітей, важливо враховувати не лише етап розвитку, а й середовище, в якому відбувається цей досвід. Наприклад, вплив значного насильства в ранньому дитинстві може мати довготривалі наслідки через руйнування базової довіри та відчуття автономії, тоді як діти, переміщені через хронічну бідність, могли бути більш захищеними від подібних травм. Підлітки, які були змушені покинути дім після короткого впливу воєнних дій, могли виграти від підтримуючого дитинства, що підвищує їхню стійкість до проблем із психічним здоров’ям. Водночас діти, які переживають тривалі та накопичувальні труднощі у будь-якому віці, найімовірніше зазнають суттєвого погіршення психічного стану.

Особливо вразливою групою є неповнолітні без супроводу, які зазвичай належать до старшої вікової категорії. Відсутність батьківської підтримки, вищий ризик експлуатації та насильства у громаді роблять їх більш схильними до розвитку симптомів посттравматичного стресового розладу. Крім того, відмінності у впливі на психічне здоров’я залежать від того, де і за яких умов відбувається переселення. Діти, які опинилися за межами своєї країни, стикаються з проблемами акультурації, бідністю, дискримінацією, психічними розладами батьків та сімейними конфліктами. Для старших підлітків частіше характерні поведінкові труднощі та проблеми із психічним здоров’ям, оскільки їм складніше адаптуватися до нової культури, ніж молодшим дітям.

Дослідження показують, що триваліший період перебування у приймаючій країні загалом пов’язаний із нижчим рівнем психічних проблем і вищим рівнем благополуччя. Водночас більшість переміщених дітей і молоді оселяються у країнах із низьким і середнім рівнем доходів, де ресурси обмежені, а перебування в таборах триває роками. Чим довше діти перебувають у тимчасових поселеннях,

тим більше загострюються проблеми з психічним здоров'ям. Для маленьких дітей таборове середовище є особливо шкідливим, адже воно часто підриває позитивні батьківські практики та взаємодії. Крім того, переселення може призвести до втрати доходів і соціального статусу, що негативно впливає на функціонування сім'ї та стосунки між батьками й дітьми, особливо старшого віку, що своєю чергою погіршує психічний стан дітей.

Загалом взаємозв'язок між віком і психічним здоров'ям серед переміщених дітей та молоді залишається не до кінця зрозумілим і потребує подальших досліджень. Очевидно, що діти різного віку стикаються з різними стресорами та мають відмінні потреби під час переміщення. Однак більшість наукових робіт не враховує вікових відмінностей або подає неточні дані. Переважно дослідження зосереджені на дітях віком від 11 років і старше, тоді як про психічний стан дітей у ранньому та середньому дитинстві відомо значно менше. Симптоми у молодших дітей можуть залишатися непоміченими або неправильно інтерпретованими: вони проявляються у вигляді нових страхів, надмірної прив'язаності до дорослих, підвищеної агресивності, істерик, проблем зі сном чи соматичних скарг (наприклад, болів у животі). Тому застосування розвиткового підходу при оцінюванні психічного здоров'я є вкрай важливим.

Окремої уваги потребує врахування гендерного фактору у вивченні психічного здоров'я переміщених дітей та підлітків. Дослідження стабільно показують, що дівчата мають вищий ризик психічних проблем, зокрема депресії, тоді як хлопці частіше проявляють поведінкові труднощі, наприклад агресію. Науковці також відзначають, що проблеми з психічним здоров'ям часто поєднуються, наприклад, депресія може супроводжуватися симптомами посттравматичного стресового розладу. Старші дівчата, як правило, повідомляють про більшу кількість пережитих травматичних подій і схильні до стійкого психоемоційного дистресу, що пов'язується з домашнім насильством, низькою грамотністю матерів, бідністю та психічними проблемами опікунів.

Ментальне здоров'я дівчат також тісно пов'язане з незадоволенням умовами життя, відчуттям безнадії та слабшими стратегіями подолання стресу.

У кількох дослідженнях не було виявлено гендерних відмінностей серед біженських популяцій, ймовірно, через подібність травматичного досвіду та умов переміщення. Проте загалом гендерні відмінності, зокрема щодо симптомів ПТСР, вважаються суттєвими і потребують глибшого аналізу.

Результати досліджень щодо гендерних відмінностей у психічному здоров'ї переміщених дітей залишаються непослідовними: одні вказують на вищі показники серед дівчат, інші – на відсутність значних відмінностей. Водночас є свідчення, що до підліткового віку хлопці частіше зазнають психічних труднощів, тоді як у підлітковому віці зростає ризик у дівчат. Це вказує на необхідність врахування як вікових, так і гендерних аспектів у дослідженнях психічного здоров'я переміщених дітей.

Як і у випадку з віком, гендерні відмінності тісно пов'язані з контекстом і специфікою травматичного досвіду. Дівчата і хлопці по-різному наражаються на ризики: для дівчат більш типовими є сексуальне насильство, примусові шлюби та проституція, тоді як хлопці можуть зазнавати сексуального насильства, але значно рідше про це повідомляють через культурну стигму. Крім того, обидві групи можуть стати жертвами вербування як дитячі солдати, що також має катастрофічні наслідки для психічного здоров'я.

Кліматичні катастрофи, такі як повені чи посухи, також негативно впливають на психічне здоров'я через зниження доступу до освіти. Втрата можливості навчатися позбавляє дітей важливого ресурсу стійкості, що особливо відчутно для дівчат, які є більш вразливими до виключення з освітніх процесів у зонах конфліктів чи бідності. Наслідками стають відчуття безнадії, горе, депресія, тривожність і посттравматичний стрес.

У період переселення також зберігаються гендерні відмінності у впливі на психічне здоров'я. Хлопці частіше повідомляють про високий рівень дискримінації, що негативно позначається на їхньому емоційному стані. Дівчата, своєю чергою, стикаються з конфліктами з батьками через культурні відмінності, наприклад щодо одягу чи соціальних ролей. Для дівчат цей перехід є особливо складним, адже відбувається у критичний період формування ідентичності, коли

вони змушені адаптуватися до нових гендерних норм у приймаючих суспільствах. Таким чином, подальші дослідження мають обов'язково враховувати ці динаміки для кращого розуміння та підтримки психічного здоров'я переміщених дітей.

Хоча всі діти, що зазнали примусового переміщення, є вразливими до психічних розладів, дослідники наголошують на існуванні окремих підгруп, які перебувають у ще більшому ризику через маргіналізацію та обмежений доступ до ресурсів. До них належать сироти та діти без супроводу, діти з інвалідністю чи розладами розвитку, ті, хто безпосередньо пережив воєнні дії або був насильно залучений до збройних формувань, а також діти, які тривалий час живуть у таборах біженців. Оскільки більшість із них перебуває в умовах низькоресурсних локацій, їхні специфічні потреби залишаються незадоволеними [24, с.127].

Особливо вразливими є неповнолітні без супроводу. Хоча вони складають відносно невелику частку від загальної кількості переміщених дітей, їхня чисельність зростає. Ця група стикається з усіма труднощами, характерними для інших дітей-біженців, але змушена долати їх без підтримки батьків чи опікунів. Багато з них також переживають гострий біль утрати через розлуку або смерть близьких. Відсутність захисного дорослого середовища робить таких дітей особливо вразливими до додаткових травматичних подій, насильства й експлуатації.

Найбільше серед цієї категорії – підлітки чоловічої статі віком 14–17 років, хоча зростає і кількість молодших дітей та дівчат без супроводу. Для дівчат ситуація ще складніша: близько 10% перебувають у стані вагітності або вже є матерями, що посилює їхню емоційну вразливість та потреби в підтримці.

Дослідження показують, що неповнолітні без супроводу демонструють вищі рівні дистресу, частіші психічні проблеми та підвищені показники ПТСР порівняно з дітьми, які мають супровід дорослих. Багато хто з них навіть після переселення стикається з правовими бар'єрами, соціальною ізоляцією, труднощами у здобутті освіти й обмеженими можливостями на ринку праці.

Проблеми психічного здоров’я у цієї групи мають хронічний характер, зберігаючись і після інтеграції у приймаючих країнах. Відсутність стабільних стосунків із дорослими, які є критично важливими для нормальної адаптації дитини на всіх етапах розвитку, має довготривалий негативний вплив на їхній психоемоційний стан.

Життя дітей у таборах і центрах утримання є одним із найбільш травматичних аспектів примусового переміщення. Часто такі табори функціонують у вкрай обмежених умовах, не маючи достатніх ресурсів для забезпечення охорони здоров’я, освіти та соціальних послуг. Діти, які перебувають у таборах, щоденно стикаються зі значними стресорами: антисанітарією, нестачею житла, обмеженим доступом до школи, бідністю та постійними загрозами безпеці. У багатьох випадках тривале перебування перетворює табори з тимчасових рішень на постійний простір життя, що негативно позначається на психічному здоров’ї дітей.

Окрему стурбованість викликає становище дітей, які потрапляють до центрів утримання під час пошуку притулку чи через «нерегулярну» міграцію. Для цієї категорії характерні значно вищі показники психічних розладів у порівнянні з дітьми, які не перебували в ізоляції. Особливо шкідливим є примусове розлучення дітей з батьками, що поглиблює травматичний досвід і спричиняє додаткові психоемоційні наслідки.

Не менш уразливою групою є діти та молодь, які безпосередньо пережили або стали свідками воєнних дій, а також ті, кого примусово залучили до збройних формувань. Такі діти демонструють високі показники ПТСР, депресії, тривожності, поведінкових та психосоматичних розладів. Дослідники наголошують, що цей контингент є особливо схильним до явища «токсичного стресу», що має довготривалі наслідки як для психічного, так і для фізичного здоров’я. Чим інтенсивнішим та тривалішим є травматичний досвід (наприклад, бомбардування, участь у боях, смерть батьків, сексуальне насильство), тим глибші й стійкіші психологічні наслідки для дитини.

Крім того, діти, які були пов’язані зі збройними угрупованнями, стикаються зі стигматизацією, обмеженим доступом до соціальних послуг і ризиком утримання під вартою. Війна також суттєво збільшує ймовірність розлуки з родиною та погіршує психічний стан батьків, що своєю чергою негативно впливає на якість піклування про дітей.

2.2. Моделі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми у приймаючих громадах

Війна та збройні конфлікти серйозно впливають не лише на окремих дітей, а й на всю сімейну систему, причому наслідки війни ще більше посилюються складнощами переміщення, втечі, міграції та переселення в нові умови. Ці процеси можуть спричинити дестабілізуючий розрив у соціальній структурі, мережах та службах, які підтримують та захищають дітей та сім’ї, зрештою перешкоджаючи їхнім потенційним захисним можливостям та потенційно сприяючи негативним довгостроковим міжпоколіннєвим наслідкам. Сім’я відіграє життєво важливу роль у формуванні психічного здоров’я та благополуччя дітей в умовах конфлікту та після конфлікту, тому сім’ї необхідно приділяти більше уваги при розробці послуг психосоціальної підтримки для постраждалого від війни населення. Зі зростанням кількості біженців, постраждалих від війни, які переселяються, вкрай важливо, щоб психосоціальні програми та втручання відповідали їхнім унікальним потребам як окремих осіб, сімей та громад. Крім того, існує більша потреба в культурно чутливій практиці роботи з дітьми та сім’ями біженців, які постраждали від війни, яка враховує різноманітність та неоднорідність їхніх потреб та життєвого досвіду. Такі фактори, як сприяння сімейному підходу, приділення пильної уваги контексту та культурі, а також акцент на поєднанні мистецтва та участі з практикою соціальної роботи, можуть бути ключовим внеском соціальної роботи в дослідження, освіту та практику роботи з цією важливою та часто недооціненою групою населення.

Війна та збройні конфлікти мають тривалий вплив на фізичне, соціальне та психологічне функціонування та розвиток дітей. Ці збої в лікувальних та профілактичних процесах особливо перешкоджають захисним можливостям сім'ї, сприяючи стійким міжпоколіннєвим наслідкам. Важливо, що сама війна – не єдиний виклик. Значними є переміщення в результаті війни та пов'язані з нею наслідки. За оцінками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, 65,6 мільйона людей у світі є примусово переміщеними через переслідування, конфлікти або порушення прав людини, що є рекордним показником за останні десятиліття. Хоча діти становлять 31% населення світу, 51% усіх примусово переміщених осіб – це діти.

Війна та збройна агресія – це глобальні явища, але для України у 2022–2025 роках вони стали щоденною реальністю мільйонів громадян, зокрема дітей та сімей. З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року мільйони українців були змушені залишити свої домівки. За даними УВКБ ООН, понад 5 мільйонів людей стали внутрішньо переміщеними особами, і ще близько 6 мільйонів були змушені шукати притулку за кордоном. Україна, яка раніше виступала переважно країною походження мігрантів, тепер сама забезпечує національний масштаб реагування на кризу переміщення. Станом на 2024 рік понад 1 мільйон з цих ВПО – діти. За підтримки міжнародних організацій уряд України впровадив механізми обліку, соціальної підтримки та тимчасового житла для переміщених осіб, зокрема програму «єДопомога» та створення соціальних центрів підтримки в громадах. Після введення воєнного стану системи захисту прав дитини адаптувалися до надзвичайних умов, проте залишаються суттєві виклики – включно з реєстрацією дітей без супроводу, відновленням родинних зв'язків та запобіганням торгівлі людьми. Згідно з офіційними даними, у 2023–2024 роках було зареєстровано понад 3200 дітей, які залишилися без батьківського піклування через війну. У відповідь, Міністерство соціальної політики України та ЮНІСЕФ активізували роботу з розвитку патронатних і тимчасових сімей, а також створення безпечних просторів для дітей у зонах евакуації. Поряд із забезпеченням фізичного захисту, ключовими

стають психосоціальні інтервенції, що спрямовані на подолання соціальної тривожності, депривації та ізоляції. Умови вимушеного розлучення, втрати домівки та шкільної спільноти значною мірою впливають на психічне здоров'я дітей, що потребує системної підтримки з боку соціальних служб, психологів і педагогів [16, с.30].

Щороку в Україні на обліку перебувають сотні тисяч внутрішньо переміщених осіб, серед яких значну частку складають сім'ї з дітьми. За даними Мінсоцполітики, станом на початок 2025 року в реєстрі ВПО перебуває понад 3,5 мільйона осіб, з них близько 1 мільйона – діти віком до 18 років. Українська система соціального захисту в умовах війни зазнала серйозного навантаження, однак водночас стала прикладом швидкої адаптації – шляхом впровадження цифрових рішень, мобільних команд соціальної роботи, мультидисциплінарних груп реагування та гуманітарних хабів. Наприклад, у 2023–2024 роках розгорнуто понад 120 Центрів соціальних послуг у прифронтових і транзитних громадах, які надають комплексну допомогу: правову, соціальну, медичну та психологічну. Важливу роль у цій системі відіграють міжнародні партнери – ЮНІСЕФ, Save the Children, Danish Refugee Council, які разом з українськими НУО забезпечують фінансову та кадрову підтримку. У фокусі перебувають заходи щодо психоемоційної стабілізації дітей: впроваджуються групові заняття з арттерапії, мобільні дитячі простори, дистанційна психологічна підтримка. Водночас із зростанням кількості дітей, які інтегруються в нові громади та школи, зростає потреба в культурно чутливих, дитинозорієнтованих підходах у соціальній роботі. Особливо це актуально для дітей з досвідом втрати, евакуації, депривації та руйнування життєвих перспектив. Для ефективної інтеграції потрібне залучення освітніх закладів, місцевих громад та державних інституцій до побудови сталих моделей підтримки. Зростає роль соціальних працівників як фасилітаторів безпечного середовища, стабільності та соціального відновлення для постраждалих дітей.

Значна частина літератури присвячена населенню, постраждалому від війни, підкреслюючи унікальний досвід дітей та молоді, а також перешкоди та

виклики, з якими стикаються біженці, постраждалі від війни, в результаті вимушеної міграції. Вплив війни часто посилюється додатковими стресовими факторами, що виникають у процесі переміщення, переселення, міграції та облаштування – чи то в рідній країні до від'їзду, під час транзиту, після прибуття, а також під час тривалого процесу переселення. Діти-біженці та їхні сім'ї мають значно вищий ризик, ніж загальне населення, щодо різноманітних специфічних психічних розладів, пов'язаних з їхнім впливом війни, насильства, катувань та вимушеної міграції. Крім того, кажуть, що діти, яких розлучають зі своїми сім'ями до або після міграції, мають підвищений ризик психологічних та соціальних проблем. Досвід вимушеної міграції часто характеризується руйнуванням, втратою та відновленням ключових соціальних мереж, а отже, існує ризик відсутності достатньої соціальної підтримки. Для дітей-біженців психічний дистрес, пов'язаний з війною, може виникати поряд з бідністю, дискримінацією, ізоляцією та труднощами у школі.

Важливо, що дослідження послідовно показують, що вплив збройного конфлікту на психічне здоров'я посилюється або полегшується контекстом міграції та переселення, причому постміграційні стресори виявляються таким же потужним предиктором дистресу, як і сам вплив війни. У цьому сенсі психічне здоров'я переміщених осіб сильно залежить від насильства та втрат, пов'язаних з війною, у поєднанні з умовами, з якими вони стикаються дорогою до нового місця перебування.

Хоча дослідження постраждалого від війни населення, особливо дітей, традиційно зосереджувалися на ризиках та вразливостях – часто ціною патологізації дітей – спостерігається поступовий зсув у бік зусиль, спрямованих на краще розуміння того, що сприяє стійкості, незважаючи на глибокі форми негараздів, пов'язаних з війною та міграцією. У цій стрімко зростаючій літературі дітям надається більше можливостей робити внесок у власний розвиток та благополуччя, а голоси дітей ставляться в центр аналізу та розуміння.

Таким чином, дітей розглядають як «рефлексивних суб'єктів», які активно обговорюють та надають сенсу соціальним просторам та відносинам навколо них. Підходи, що зосереджені на стійкості, можуть запропонувати ключове розуміння значущих сфер стратегічного втручання шляхом посилення захисних процесів, визначених у соціальній екології дитини. Однак важливо зазначити, що слід бути обережним в увазі, яку вчені та практики приділяють стійкості. Так само, як може існувати небезпека надмірного наголосу на травматичному досвіді та вразливості дітей, які постраждали від війни, дослідники та практики можуть ризикувати надмірно наголосити на стійкості дітей, припускаючи, що всі будуть або матимуть здатність відновитися. Таким чином, визнання динамічної взаємодії здібностей та негараздів, травм та стійкості – в унікальних соціокультурних контекстах – є важливим.

Також важливо визнати, що війна та міграція впливають не лише на окремих дітей, а й на всю сімейну систему. Сім'ї часто переміщуються зі своїх домівок та розлучаються одна з одною, а пов'язаний з цим емоційний стрес може погіршити здатність дорослих піклуватися та виховувати маленьких дітей. Сімейний анамнез та порушення сімейних стосунків є важливими факторами, що враховуються при розгляді результатів психічного здоров'я молодих біженців. Психічне здоров'я батьків залишається тісно пов'язаним з дітьми і навпаки. Підтримка та згуртованість сім'ї пов'язані з кращим психічним здоров'ям молодих біженців, як і психічне здоров'я батьків. Підкреслюється невід'ємна роль сім'ї у зціленні та благополуччі молоді, яка постраждала від війни, причому ті, хто має високий рівень сімейного зв'язку та підтримки, мають краще соціальне функціонування та нижчий рівень дистресу [4, с.47].

Проблеми психічного здоров'я, що впливають на здатність сім'ї функціонувати, можуть зберігатися ще довго після закінчення конфлікту. Сімейні стресові фактори, такі як низький соціально-економічний статус, нестабільний статус, обмежені можливості працевлаштування та відсутність знання офіційної мови, пов'язані з вищими показниками проблем психічного здоров'я дітей та довгострокових проблем розвитку, а також з нижчими

освітніми результатами. Враховуючи життєво важливу роль, яку сім'я відіграє у формуванні психічного здоров'я дітей у постконфліктних умовах, політики та постачальники послуг повинні розуміти та враховувати не лише історію військових дій та психічне здоров'я дітей та підлітків, але й психічне здоров'я їхніх дорослих опікунів.

З огляду на широкий підхід та ретельне врахування контексту, соціальна робота як професія та дисципліна може багато запропонувати для досліджень та практики роботи з населенням, яке постраждало від війни, – в умовах війни та конфліктів, а також після вимушеної міграції та переселення. І все ж, окрім кількох статей, відносно мало було написано про практику соціальної роботи з населенням, яке постраждало від війни, зокрема з біженцями. Ми вважаємо, що сімейний підхід, а також увага до контексту та культури, поряд з акцентом на поєднанні мистецтва з практикою соціальної роботи, можуть бути ключовим внеском соціальної роботи в дослідження, освіту та практику роботи з цією важливою групою населення. Ми розглядаємо кожен з них нижче.

Молодь знаходиться у значущих соціальних сферах, які взаємодіють або для мобілізації факторів ризику, або для посилення захисних факторів для посилення стійкості та стабілізації громади. Щоб найкраще підтримати дітей, які постраждали від війни, вкрай важливо оцінити існуючі захисні можливості та дефіцити в системах, що їх оточують, щоб сформувати «захисний щит» для зменшення повного впливу соціально-екологічних потрясінь, таких як ті, що спричинені війною та міграцією, спричиненою війною. Таким чином, захисні елементи можуть бути спеціально підтримані для сприяння захисному середовищу, яке допомагає пом'якшити ризики, з якими стикається молодь-біженець, що постраждала від війни, та їхні сім'ї.

Сімейний підхід може бути особливо корисним для визначення різних факторів ризику та захисту, присутніх у численних підтримуючих шарах або соціальних екологіях, що оточують дітей та молодь. Класична соціально-екологічна модель Бронфенбреннера стверджує, що розвиток дітей формується динамічними взаємними процесами на різних рівнях людської соціально-

екології, таких як сім’я, громада та суспільство. Кілька авторів застосували цю модель до реалій біженців, щоб отримати більш цілісне розуміння благополуччя біженців. Міллер та Раско підкреслюють важливість взаємозв’язків між вимогами навколишнього середовища та наявними адаптаційними ресурсами для формування процесу зцілення та адаптації біженців. МакГрегор, Мелвін та Ньюмен описали важливість сім’ї як підтримуючого фактора для емоційної та соціальної підтримки під час процесу переселення. Присутність членів сім’ї може перетворити негаразди на джерело сили, допомагаючи у відбудові змістовного всесвіту дитини. Ця сила може допомогти забезпечити психосоціальне, культурне та економічне виживання сім’ї та більшої групи. Таким чином, сім’я може виступати як опора для емоційної безпеки та ідентичності. Як зазначалося вище, також важливо осмислити саме поняття сім’ї. Величезні суспільні зміни в нашому дедалі глобалізованішому світі вимагають від соціальних працівників боротьби з трансформаціями того, що являє собою «сім’ю», у своїй практиці та освіті. Дійсно, традиційні концептуалізації нуклеарної сім’ї більше не відображають сучасних сімейних реалій. Це особливо важливо, коли розглядається постраждале від війни населення, яке, можливо, втратило всю свою сім’ю, може бути відокремлене від сім’ї та може створювати нові сімейні структури у повоєнному та постміграційному контекстах, які не просто базуються на традиційних кровних лініях та структурах спорідненості.

Традиційні підходи до психосоціальної підтримки біженців переважно домінували під впливом західних перспектив, які зосереджені на індивідуалізмі та індивідуалістичних підходах до практики, втручання та лікування. Індивідуалістичний, іноді патологізуючий та біомедичний акцент багатьох служб втручання на Глобальній Півночі може бути вкрай неефективним, оскільки клієнти можуть сприймати їх як ізолюючі, надмірно наголошуючи на травмі та негараздах, а також ігноруючи важливі культурні значення та ідіоми травми, дистресу та одужання. Надання переваги індивідуальним, зосередженим на травмі західним втручанням може призвести до нав’язування етноцентричних припущень та маргіналізації концептуалізацій корінних народів, що може

призвести до шкідливої асиметрії влади між «помічниками» та «тими, кому допомагають». Швидше, критично важливо встановити «терапевтичний альянс» через співпрацю, щоб зрозуміти контекстуалізоване розуміння клієнтами благополуччя, хвороби та подолання труднощів.

Західні парадигми втручання можуть нехтувати розкриттям ключових понять, таких як «дитинство», «сім'я» та «благополуччя», щоб виявити способи, якими вони соціально конструюються та культурно відносні у своєму значенні та наслідках. Культура описує спільну соціальну систему знань, переконань, цінностей та припущень, які постійно спрямовують та формують нашу поведінку та наші взаємовідносини. Культура надає сенсу фізичному досвіду, діючи як призма, крізь яку ми не лише сприймаємо, але й осмислюємо світ навколо нас. Таким чином, культура відіграє важливу роль у тому, як люди концептуалізують та переживають хворобу, зцілення та подолання труднощів. Під час огляду психічного здоров'я та психосоціального благополуччя постраждалих від війни сирійців, було продемонстровано, що послуги, спрямовані на пом'якшення переживань хвороби та сприяння психосоціальному благополуччю, повинні бути адаптовані до конкретної культури та контексту клієнтів, щоб мати ефективний та сталий вплив.

У роботі з постраждалими від війни сирійцями ретельно враховувалися індивідуальні вирази та ідіоми (наприклад, страждання, «я», благополуччя/здоров'я), характерні для сирійського контексту; наприклад, це включало в більш загальному сенсі взаємозв'язок соматичних (тіло) та психологічних (душа) симптомів, використання специфічних метафор для пояснення та вираження страждань, а також «соціоцентричну» та «космоцентричну» концептуалізацію «я». Хоча це специфічно для сирійських культурних структур, з їхнього розгляду місцевих ідіом страждання можна багато чого навчитися, щоб розпізнати їх у різні способи, якими люди переживають «хворобу». Врахування конкретних аспектів культурних систем знань та контекстуалізованих пояснювальних моделей хвороби є важливим у соціальній роботі, оскільки вони мають вирішальне значення для поведінки,

пов’язаної з пошуком допомоги, очікувань та проблем щодо лікування, а також подолання труднощів [60, с.146].

Хоча багато вчених наголошували на небезпеці надання переваги індивідуальним, травмоорієнтованим підходам, особливо для населення, постраждалого від війни, практика соціальної роботи та освіта продовжують надмірно покладатися на підходи, що базуються на цих самих припущеннях. Ці приклади підкреслюють, як клінічні оцінки повинні ґрунтуватися на культурному та соціальному контекстах; вони повинні включати зусилля щодо інтерпретації того, що означають вираження клієнтами страждань та подолання труднощів у їхньому конкретному контексті. Розуміння цих ідіом та пояснювальних моделей «благополуччя/неблагополуччя» може краще адаптувати дизайнерські втручання для активізації індивідуальної та колективної стійкості, сильних сторін, можливостей та визначених ресурсів. Вкрай важливо, щоб фахівці соціальної роботи та викладачі активно розмірковували над власними професійними пояснювальними моделями та культурними ідіомами (наприклад, західною біомедичною моделлю) та тим, як це може відрізнятися від їхніх клієнтів чи студентів.

Соціальна робота як професія історично пов’язана з мистецтвом. Ще з часів руху заселення будинків наприкінці 1800-х років соціальна робота включала мистецтво в діяльність громади, формуючи партнерські відносини з митцями для вирішення соціальних проблем та людських викликів. Проте у 20 столітті відбувся потужний рух від художніх починань до наукових методів та стандартизованої ефективності. Цей підхід переважав у сучасній соціальній роботі, де зосередження на менеджеризмі та механістичних практиках призвело до того, що багато хто вважає придушенням соціальної роботи як творчої діяльності. З огляду на трагедію війни та геноциду, самі лише слова та наратив часто не можуть адекватно відобразити реалії та складність досвіду, пов’язаного з конфліктами та міграцією. Таким чином, дослідники та практики все частіше звертаються до мистецтва, щоб забезпечити численні форми вираження, а також заради терапевтичних, відновлювальних та розширюючих якостей мистецьких

методик. Хоча поєднання мистецтва, війни, міграції та прямої практики соціальної роботи зростає та є важливим для клієнтів та практиків, глибше розуміння того, як мистецтво може бути використане в контексті практики соціальної роботи та освіти, є життєво важливим.

Досліджується роль, позиція та потенціал соціальної роботи – у дослідженнях, практиці та освіті – стосовно дітей, які постраждали від війни, та їхніх сімей. Розкривається поняття сім'ї під час роботи з населенням, що постраждало від війни, висвітлюючи традиційні «сліпі зони» соціальної роботи, коли йдеться про сімейну практику, дослідження та освіту, а також перспективні сфери. Неявно та явно розглядається критична роль культури та контексту в практиці роботи з дітьми та сім'ями, які постраждали від війни.

Звертається увага на роль мистецтва в практиці соціальної роботи та освіті. Ми вважаємо, що мистецтво може займати життєво важливе місце в освіті та клінічній практиці з дітьми та сім'ями, які постраждали від війни, а також надавати практикуючим фахівцям потужні інструменти втручання, розширення прав і можливостей клієнтів та підтримки.

У другій статті під назвою «Переосмислення значення «сім'ї» для молоді, яка постраждала від війни: наслідки для освіти соціальної роботи» Наташа Бланшет-Коен та ін. досліджують, як досвід та реалії молоді, яка постраждала від війни, кидають виклик «типовому» зображенню «сім'ї» в освіті соціальної роботи. Використовуючи аспекти дуетнографії як методу дослідження, де студенти соціальної роботи, які постраждали від війни, безпосередньо розмірковували над власним досвідом навчання в класі, стаття ілюструє виклики, з якими стикалися студенти соціальної роботи, які постраждали від війни, під час навчання соціальній роботі, особливо в контексті навчальної програми соціальної роботи. У статті підкреслюється необхідність переосмислення не лише значення сім'ї в навчальній програмі соціальної роботи, педагогіці та змісті курсу, але й негативних наслідків відсутності оскарження традиційних значень сім'ї, зокрема для загального благополуччя студентів, які постраждали від війни,

для професійного розвитку викладачів, а також ініціатив щодо інновацій та соціальної справедливості в професії соціального працівника в цілому.

У статті «Освіта в галузі соціальної роботи: аргументи на користь включення мистецьких підходів до роботи з дітьми, які постраждали від війни, та їхніми сім'ями» – Клаудія Мітчелл та ін. розкривають способи включення мистецьких підходів до освіти в галузі соціальної роботи, зокрема в контексті підготовки нових дослідників соціальної роботи та соціальних працівників до роботи з дітьми, які постраждали від війни, та їхніми сім'ями. Об'єднуючи два корпуси літератури – літературу про мистецтво в освіті в галузі соціальної роботи та літературу про мистецтво та дітей, які постраждали від війни, та їхні сім'ї – стаття пропонує набір із п'яти педагогічних практик, які добре узгоджуються з мистецькими методологіями. До них належать рефлексивність, самоаналіз, спостереження, етична практика та вжиття заходів. У статті зрештою демонструються сильні та обмежені сторони поєднання освіти в галузі мистецтва, сім'ї, війни та соціальної роботи.

Стаття «Культура, міграція та формування ідентичності в підлітковому віці: сімейна перспектива» використовує культурну призму на рівні сім'ї для вивчення культурної ідентичності та формування ідентичності у підлітків у постміграційному контексті. У цій статті Марджорі Рабіо досліджує використання культурних ідіом дистресу та процесів акультурації, вбудованих у сім'ю, для допомоги в інтерпретації симптомів дистресу. Особлива увага приділяється захисній ролі сім'ї у пом'якшенні стресових факторів та загроз ідентичності та самосприйняттю, що виникають під час міграції та переселення. Крім того, Рабіо підкреслює відповідальність соціальних працівників у створенні безпечних терапевтичних просторів та надає рекомендації щодо зусиль відносно зміцнення потенціалу.

В заключній статті «Важлива роль батька: сприяння інклюзивному підходу до сімей іммігрантів та біженців» Шерон Бонд підкреслює важливу роль батька в психосоціальному благополуччі, функціонуванні та розвитку дітей іммігрантів та біженців. Бонд демонструє, що батьки часто виключаються з основної

клінічної практики соціальної роботи, незважаючи на вирішальну роль, яку батьки відіграють у розвитку дитини. Відсутність взаємодії з батьками особливо помітна серед батьків-іммігрантів та біженців, оскільки служби психосоціальної підтримки зазвичай орієнтовані на жінок та їхніх дітей. Бонд висвітлює різні труднощі та перешкоди, з якими стикаються батьки, намагаючись отримати доступ до змістовних та підтримуючих клінічних послуг, демонструючи стійкість батьків-іммігрантів та те, як залучення батьків може служити захисним фактором для стійкості та благополуччя молодих біженців, які постраждали від війни, та їхніх сімей. Нарешті, Бонд надає рекомендації щодо практики, що враховує інтереси батьків, використовуючи культурно обґрунтовану соціально-екологічну модель сімейних систем [64, с.11].

Зі зростанням глобального скрутного становища біженців, які постраждали від війни, вкрай важливо, щоб соціальні послуги, що пропонуються в місцях переселення, були актуальними та відповідали їхнім унікальним потребам. Також існує потреба в глибшому осмисленні власної позиції як практикуючого працівника та того, як це формує практику. Крім того, соціальна робота може отримати користь від ретельного розкриття ключових концепцій, які формують основу практики та втручань, включаючи здоров'я, благополуччя, хворобу, дистрес, зцілення та сім'ю. Необхідно підкреслити важливість освіти в галузі соціальної роботи, яка приділяє особливу увагу культурі, впроваджуючи її в практику, що може добре узгоджуватися з мистецькими підходами та сприяти більш тонкому розумінню безлічі способів, якими індивідуальний та сімейний досвід, концептуалізації та значення формуються контекстом, у якому ми живемо. Зрештою, ці контекстуалізовані знання можуть допомогти розширити обсяг та охоплення практики соціальної роботи, розробки навчальних програм та педагогіки, шляхом формування адаптацій, які гарантують їх культурну релевантність, доречність та чутливість до реалій дітей, які постраждали від війни, та їхніх сімей.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що універсальної чи єдиної моделі соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми не існує. Її специфіка

завжди визначається контекстом війни чи вимушеної міграції, культурними особливостями спільноти, ресурсами приймаючої громади та рівнем міжвідомчої взаємодії. Соціальна робота у таких випадках поєднує різні підходи – від індивідуальної психологічної підтримки до сімейно- та громадо-орієнтованих стратегій, від класичних соціально-екологічних моделей до інноваційних мистецьких практик. Гнучкість і чутливість до реальних потреб дітей та їхніх сімей є ключовою умовою ефективності, а отже, мова йде радше про множинність моделей і адаптивних практик, ніж про універсальний шаблон. Саме така варіативність дає змогу вибудовувати систему підтримки, яка відповідає складним і динамічним викликам життя дітей у ситуації війни та примусової міграції.

2.3. Соціальна інтеграція дітей ВПО як інструмент подолання ізоляції та тривожності: закордонний досвід

Станом на кінець 2024 року, у світі нараховується 123,2 мільйона примусово переміщених осіб, з яких приблизно 42,7 мільйона – біженці, 73,5 мільйона – внутрішньо переміщені, а 8,4 мільйона – шукають притулку. Діти становлять близько 46 % з цих переміщених людей. Коли вимушено переміщені діти залишають свій дім, тривалий процес переміщення та переселення може призводити до затяжних періодів порушень, особливо у сфері освіти. У школах такі діти стикаються з академічними та соціальними труднощами, що можуть гальмувати процеси інтеграції та повноцінного розвитку [54, с.129].

Школи виконують функцію основного рушія інтеграції та є важливим каналом доступу до ресурсів і можливостей, що сприяють здоровому розвитку дітей-біженців. Водночас більшість досліджень шкільних програм стосуються місцевих учнів, тому педагоги, які прагнуть впроваджувати інтервенції для біженців, змушені обирати між доказовими програмами, створеними для основної учнівської аудиторії, та розробкою нових програм у межах культурного контексту своїх вихованців. Оскільки кількість біженців у світі досягла

історичного максимуму та супроводжується новою хвилею натівізму й ксенофобії серед крайніх правих рухів, зростає потреба у впровадженні доказових профілактичних програм у шкільних спільнотах, що сприяють толерантності, підтримують соціальну інтеграцію та покращують здоров'я й добробут дітей-біженців.

Багато дітей-біженців зазнали насильства чи травматичних подій ще до того, як були змушені залишити своє місце проживання. Порівняно з дорослими, вони мають значно вищий ризик проявів посттравматичного стресового розладу, тривожності та депресії, дезадаптивного горя, соціальної ізоляції, а також поведінкових і навчальних труднощів. Додатково вони повинні пристосовуватися до абсолютно нової культури, що включає інші звичаї, нову мову та іншу освітню систему.

Після переселення діти-біженці стикаються з непростим процесом інтеграції у нове освітнє середовище. Багато з них зіштовхуються з академічними, економічними та психосоціальними проблемами, серед яких – розлука з родиною, культурна дисонансність, стрес акультурації, прогалини у навчанні, недовіра чи страх перед представниками шкільного персоналу, суперечності між очікуваннями сім'ї та педагогів, а також нестача фінансових ресурсів. Як наслідок, діти-біженці мають підвищений ризик передчасного припинення навчання. Менш ніж дві третини молодих біженців закінчили середню школу, причому на ризик відсіву впливали вік прибуття та досвід дискримінації.

Для пояснення процесу переселення й інтеграції дітей-біженців у шкільних спільнотах існує низка теоретичних підходів. Найбільш поширеними є: екологічні системи, соціальний капітал, сегментована асиміляція, концепції резилієнтності та теорії травми. Саме вони дозволяють зрозуміти складність взаємодії дитини з новим соціокультурним середовищем і водночас врахувати як ризики, так і ресурси, що впливають на процес інтеграції.

У контексті переселення дітей-біженців теорія екологічних систем підкреслює необхідність розуміння обставин, що оточують та впливають на

процес інтеграції. Вона виходить із того, що розвиток та поведінка людини формуються через тривалі взаємні форми взаємодії – так звані проксимальні процеси – між індивідом і його середовищем упродовж часу. Застосування цього екологічного підходу дозволяє побачити, що травматичні та стрімкі події, які відбуваються до, під час і після вимушеної втечі, порушують та затягують ті самі процеси, що є критично важливими для здорового розвитку дитини.

Труднощі, пов'язані з причинами, перебігом і наслідками примусової міграції, які виникають в одній із сфер екологічної системи (наприклад, у сім'ї), неминуче відображаються на інших рівнях (зокрема на індивіді). Стосунки можуть руйнуватися через різні реакції дітей на пережиту кризу. Молодь, яка зазнала впливу війни та насильства, часто демонструє симптоми ПТСР, тривожність, депресію, відчуття втрати, соціальну ізоляцію, зовнішні форми деструктивної поведінки, тривогу від розлуки та надмірну залежність від батьків. Такі реакції порушують функціонування середовищ, у яких перебувають діти, що зазнали насильства, переслідувань і вимушеного переміщення.

Оскільки примусова міграція докорінно змінює соціальні зв'язки дітей-біженців та їхніх сімей, процес переселення одночасно зменшує доступ до ресурсів і цінностей, які формуються завдяки цим відносинам. Теорія соціального капіталу стверджує, що соціальні зв'язки мають значну цінність. Для дітей і молоді соціальний капітал у межах сім'ї, громади та школи сприяє розвитку нових умінь і навичок, а також відкриває доступ до нових можливостей і відносин. Проте ті, хто свідомо або несвідомо виключається з цих мереж, не отримують доступу до переваг, які вони приносять. Через таку призму соціального капіталу стає очевидним, що діти-біженці втрачають доступ до важливих ресурсів і можливостей унаслідок вимушеної міграції. Водночас відновлення та налагодження нових позитивних соціальних зв'язків у країні перебування розглядається як ключова мета процесу інтеграції.

Школи мають потужний потенціал у відновленні соціального капіталу для дітей-біженців. Працівники освітніх закладів як інституційні агенти можуть як сприяти, так і перешкоджати успішній інтеграції учнів-біженців. Для того щоб

діти-біженці могли накопичувати соціальний капітал і розвиватися, їм необхідна як соціальна, так і інституційна підтримка у межах тих мереж, у яких вони взаємодіють, навчаються та розвиваються.

У процесі переселення та адаптації до нової культури громади біженців можуть проходити різні шляхи інтеграції: один – у напрямку успішного включення в соціальне й економічне життя суспільства, інший – так званої «низхідної асиміляції», що призводить до формування соціального «нижчого класу», позначеного девіантними практиками та реактивною етнічністю. Теорія сегментованої асиміляції стверджує, що три ключові фактори – структура сім'ї, способи включення у приймаюче середовище та доступ до людського капіталу – визначають траєкторії мобільності й інтеграції біженських спільнот, починаючи з першого покоління і до наступних [34, с.120].

Враховуючи складні виклики, що виникають у процесі переселення, діти-біженці можуть мати різні шляхи акультурації, які коливаються між успішною інтеграцією та низхідною асиміляцією. Чинники, як-от низький соціальний та економічний капітал батьків, ворожість з боку приймаючої громади чи слабкість співетнічних мереж, підвищують ризик «низхідної асиміляції» для дітей-біженців.

Шкільна система може відігравати як захисну роль, запобігаючи ризикам, так і навпаки – посилювати їх. Наприклад, дискримінаційні практики у сфері житла, що призводять до концентрації біженських сімей у малоресурсних районах, фактично відтворюють умови низхідної асиміляції, замість того, щоб сприяти успішній інтеграції дітей-біженців у середній клас.

Попри всі труднощі, вимушено переміщені діти не повністю є заручниками своїх обставин. Теорія резильєнтності описує здатність людини пристосовуватися до негараздів, витримувати виклики та відновлюватися після кризових подій, що загрожують розвитку чи безпеці. Діти-біженці відносяться до категорії «груп високого ризику», адже більшість із них стикається з численними стресовими та насильницькими обставинами як до, так і під час процесу переселення. Водночас дослідження підкреслюють наявність факторів

захисту, що можуть пом’якшувати вплив негативного досвіду. Часто їхній вплив виявляється навіть сильнішим, ніж руйнівний ефект стресових подій.

Довготривалі дослідження резильєнтності показали, що в дитячому та підлітковому віці стійкість може формуватися завдяки розвитку соціальних та комунікативних навичок, здатності до розв’язання проблем, почуттю автономії та самоефективності, усвідомленню життєвої мети, творчим інтересам та релігійним переконанням. Важливим джерелом захисту є і соціальне середовище: підтримка з боку сім’ї, довірливі стосунки з учителями, сусідами, ровесниками та іншими позитивними рольовими моделями.

Школа відіграє ключову роль у зміцненні резильєнтності серед дітей-біженців. Так, багато з них мають високі освітні прагнення, що саме по собі виступає сильним індивідуальним фактором захисту. Освітні заклади, своєю чергою, можуть створювати сприятливі умови для реалізації цих прагнень та сприяти позитивній адаптації дітей у новому середовищі.

Травма, яку визначають як неминучу подію, що перевищує наявні механізми подолання людини, є поширеним елементом життєвого досвіду біженців. Вона часто виникає унаслідок переслідувань, насильства, збройних конфліктів та порушень прав людини у країнах походження. Досвід травматизації має різні форми і не обмежується лише подіями у країні походження; він може відбуватися на всіх етапах – до міграції, під час міграції та в процесі ресоціалізації. Прикладами таких травматичних подій є відсутність доступу до їжі чи чистої води, вимушене переселення, брак житла, погіршення здоров’я без належної медичної допомоги, убивство члена сім’ї чи близької людини, затримання або побиття, а також безпосереднє свідчення війни чи актів насильства. Навіть після переселення біженці можуть переживати психологічний дистрес, пов’язаний із труднощами інтеграції у нове культурне середовище. Цей складний процес адаптації включає засвоєння нових звичаїв, а також орієнтацію у нових соціальних, фінансових та освітніх системах.

Наслідки травми у житті вимушено переміщених дітей можуть бути довготривалими. Типові реакції дітей і підлітків на травматичний досвід

включають страх, гнів, дратівливість, смуток, апатію, неуважність, тривожність, порушення сну, труднощі у навчанні та соматичні скарги, як-от біль у животі чи головні болі. У дослідженні з тамільськими біженцями більшість респондентів зазначали, що наслідки травми не зникли після переселення: вони постійно поверталися у спогадах до пережитого, відчували безнадію, страждали від повторюваних нічних кошмарів та повторної травматизації внаслідок різних тригерів. Такі реакції відображають як емоційно-поведінкові, так і нейробіологічні наслідки травми, що зберігаються навіть через тривалий час після самої події.

Коли людина переживає травматичний досвід, лімбічна система та стовбур мозку реагують на загрозу, запускаючи автоматичні реакції, що допомагають досягти безпеки. Ці тілесні відповіді мають адаптивну функцію у момент загрози. Проте, з часом, підвищена чутливість до таких подразників може призводити до повторних реакцій у ситуаціях, які лише нагадують про небезпеку, але об’єктивно не становлять загрози. Унаслідок цього повторне «активування» травматичних відповідей може серйозно порушувати повсякденне функціонування людини.

У процесі вивчення травматичного досвіду дітей-біженців важливо проявляти культурну чутливість і визнавати численні та різноманітні підходи до розуміння травми. У західних країнах травма здебільшого розглядається крізь призму біомедичної моделі, яка часто обмежена у своїй здатності бачити біженців як цілісних та різноманітних людей, життя яких виходить далеко за межі «патологічних» рамок біомедицини. Низка дослідників стверджує, що інтеграція соціальних чинників та визнання внутрішнього потенціалу до самозцілення може допомогти сформувати підхід, заснований на культурній скромності та розширенні можливостей для дітей-біженців, які пережили травму.

У світлі розглянутих теоретичних підходів ми розглянемо шкільні інтервенції та рекомендовані практики у п’яти напрямах: шкільне лідерство та

культура, навчальний процес, психічне здоров'я, позашкільні програми та партнерство з родинами і громадами.

Шкільне лідерство та культура є ключовою сферою практики для інтеграції дітей-біженців та молоді. Керівники шкіл мають можливість формувати більш культурно й мовно чутливе освітнє середовище, яке сприяє соціокультурній інтеграції учнів-біженців. Можливо виділити чотири культурно чутливі практики шкільних лідерів: розвиток критичної самосвідомості, підтримка вчителів у набутті культурної чутливості, створення інклюзивного середовища та залучення батьків і громад.

Керівники шкіл мають потенціал змінювати навчальне середовище, роблячи його більш інклюзивним та чутливим до потреб учнів-біженців. Основними завданнями керівництва шкіл у створенні культурно та мовно чутливих шкіл є: сприяння соціокультурній інтеграції, розвиток мовних компетентностей та забезпечення академічних досягнень. Ці цілі реалізуються через побудову так званої «архітектури навчання», яка включає створення й підтримку процесів і практик, що забезпечують умови для ефективного навчання в контексті спільнот практики.

Під архітектурою навчання ми розуміємо не пряме проєктування самого навчального процесу, а створення структур, які його підтримують і полегшують. Такий підхід зміщує акцент із того, що «викладається», на системи й механізми всередині школи, які сприяють культурному й мовному обміну як серед учителів, так і серед учнів [26, с.94]. Наприклад, якщо керівник школи прагне допомогти педагогам розвинути культурно й мовно чутливі практики викладання, він має зосередитися не лише на разових тренінгах, а й на формуванні сталих структур, які забезпечують постійне професійне навчання. Прикладом такої архітектури навчання є спільноти вчителів, що систематично обговорюють питання педагогіки, культурних і мовних відмінностей. Практична реалізація архітектури навчання в шкільному середовищі відбувається через інтегровану систему надання освітніх послуг, яка охоплює рівний доступ до

якісного навчання, справедливий розподіл ресурсів та послідовну шкільну політику.

З огляду на складність шкільного управління та труднощі проведення рандомізованих контрольованих досліджень на рівні шкіл, на сьогодні існує небагато доказових прикладів практик лідерства, що сприяють інтеграції вимушено переміщених дітей, окрім кореляційних чи поодиноких кейсів. Одне масштабне дослідження, проведене в 44 школах Мельбурна (Австралія), використало змішану методологію (організаційну етнографію, якісні інтерв'ю та кількісне відстеження результатів учнів-біженців у динаміці) для оцінки програми School Support Programme for refugee youth. Програма передбачала створення у школі спеціальної «групи підтримки біженців», до складу якої входили вчителі, представники адміністрації та керівництва. Кожен заклад проводив аудит готовності до роботи з дітьми-біженцями і розробляв план дій для вирішення виявлених проблем. Додатково пропонувалися онлайн-ресурси та можливості для професійного розвитку педагогів. Результати показали позитивні зрушення: школи створювали й реалізовували плани дій, вносили зміни до політики, роблячи її більш культурно чутливою, а також підвищували обізнаність учителів і персоналу щодо труднощів, з якими стикаються учні-біженці.

Крім цього, кілька кейс-стаді демонструють ефективні стратегії формування інклюзивних шкільних спільнот. Дослідження чотирьох австралійських шкіл підкреслило важливість адвокаційної ролі шкільного керівництва – від підтримки учнів у правових процедурах, супроводу сімей під час розгляду справ у трибуналах, до активної громадської позиції через інформаційні бюлетені та публічні заяви на користь дітей-біженців. Це акцентує потребу закріплювати принципи соціальної справедливості у шкільних місіях, цінностях і комунікації. Інший приклад – кейс початкової школи Південної Австралії, де було наголошено на необхідності підвищення кваліфікації вчителів, корекції навчальних програм та стратегічних рішень щодо інтеграції

новоприбулих учнів у спільні навчальні та позашкільні активності, зокрема через зменшення практики поділу класів за рівнем.

Попри позитивні приклади, потрібні подальші дослідження на рівні освітніх округів та державних систем, аби виявити конкретні управлінські практики, які дійсно забезпечують ефективну інтеграцію дітей-біженців у шкільне середовище.

Ключову роль у навчанні та інтеграції дітей-біженців відіграють вчителі, проте дослідження показують суперечливі результати щодо їхніх уявлень і практик роботи з цією категорією учнів. Низка праць аналізує сприйняття вчителями дітей-біженців у різних соціально-політичних контекстах. Так, у дослідженні 139 учителів у великому міському шкільному окрузі на північному заході США було виявлено, що більшість педагогів почувалися впевнено і культурно компетентними у викладанні для дітей-біженців. Водночас багато хто з них не вважав, що потреби таких учнів суттєво відрізняються від потреб місцевих школярів. Це свідчить про певний розрив: упевненість учителів поєднується з недооцінкою впливу культурних, мовних та травматичних чинників, які визначають специфіку становища дітей-біженців.

Подібні диспропорції простежуються й в інших дослідженнях. Наприклад, зафіксована значна невідповідність між освітніми цілями сомалійських родин банту та тим, як їх інтерпретували вчителі. Це свідчило про тенденцію педагогів зосереджуватися на «дефіцитах» родин біженців, при цьому не враховуючи їхніх сильних сторін. Інші науковці фіксують більш відверті заяви вчителів про нестачу знань і ресурсів. Так, у дослідженні серед норвезьких педагогів було виявлено, що більшість учителів не мали достатньої підготовки для роботи з психологічними проблемами учнів-біженців і висловлювали потребу в додаткових навчальних матеріалах та підтримці. Один із педагогів описав власний досвід роботи з учнями-біженцями без відповідної підготовки як «рух наосліп у темряві» [29, с.40].

Окрім питань сприйняття, дослідження висвітлюють конкретну роботу вчителів у класі з дітьми-біженцями. Так, використовуючи опитування, було

досліджено, наскільки часто педагоги застосовують загальновизнані методики викладання мови та грамотності. До них належать поетапна підтримка учнів, пряме і чітке викладання мовних структур, актуалізація попередніх знань, моделювання метакогнітивних умінь, а також розвиток критичного й творчого мислення. Результати засвідчили, що більшість учителів регулярно використовували понад половину із зазначених практик. Це свідчить, що хоча педагоги активно застосовують поширені стратегії, існує прогалина у використанні спеціалізованих підходів, адаптованих саме для дітей-біженців.

Однією з ефективних стратегій визнано поєднання навчальних матеріалів із реальним життєвим досвідом учнів через залучення так званих «фондів знань». Йдеться про те, що кожна родина володіє культурними та когнітивними ресурсами, які можуть бути використані в освітньому процесі. Учитель, взаємодіючи з батьками й домогосподарствами, може виявити ці ресурси та перенести їх у навчальну практику, тим самим роблячи уроки більш релевантними й корисними для дітей-біженців.

Також існують окремі рекомендації для роботи з молодшими школярами-біженцями. Серед них: акцент на невербальних соціально-емоційних методах взаємодії, використання стратегій парного або групового навчання, ознайомлення місцевих учнів із досвідом біженців для формування емпатії, а також активне залучення зовнішніх ресурсів для підтримки освітнього процесу.

Попри те, що діти-біженці мають підвищений ризик розвитку різноманітних психічних і поведінкових проблем, вони значно рідше звертаються по спеціалізовану допомогу. Так, дослідження у Нідерландах показало: 57,8% дітей-біженців мали потребу у психіатричних чи психологічних послугах проти лише 8,2% серед їхніх однолітків із місцевого населення, однак із цієї групи лише 12,7% реально скористалися такими послугами.

Серед основних бар’єрів до отримання допомоги дослідники називають фінансові труднощі, мовні та культурні відмінності, низьку поінформованість батьків у сфері охорони здоров’я, недовіру до офіційних інституцій, відмінності

між системами охорони здоров'я країни походження та країни прийому, а також стигматизацію психічних розладів.

Оскільки діти проводять значну частину часу у школі, саме освітні заклади можуть виступати ключовим механізмом для виявлення тих, хто потребує психологічної підтримки, та надання їм необхідних послуг. Школи можуть також стати простором для психоосвіти та підвищення рівня обізнаності серед біженських громад щодо важливості своєчасного звернення по допомогу.

Огляди превентивних програм у сфері психічного здоров'я підкреслюють складність роботи через культурні відмінності та неоднорідність біженських спільнот. Водночас вони виявили, що інтервенції, побудовані на вербальній роботі з попереднім досвідом, мають значний терапевтичний потенціал. Позитивні результати також зафіксовані в інтервенціях, що застосовували мистецькі та креативні методики, які сприяли зниженню симптомів та покращенню психологічного стану дітей-біженців.

Деякі підходи до підтримки психічного здоров'я у школах базуються на моделі багаторівневої системи підтримки. У межах цієї моделі освітяни та фахівці школи надають допомогу відповідно до рівня потреб дитини. Перший рівень охоплює універсальні послуги для всіх дітей (наприклад, шкільні програми та навчальні курси), другий рівень – це спеціалізована підтримка для тих, хто потребує додаткових інтервенцій, а третій рівень включає інтенсивну допомогу для дітей із високим рівнем ризику. Прикладом є рандомізоване контрольоване дослідження в Боснії, де програма поєднувала психоосвіту та навички подолання труднощів (1-й рівень), спеціалізовані інтервенції, орієнтовані на травму та горе (2-й рівень), а також перенаправлення до зовнішніх психічних служб (3-й рівень). Результати показали зменшення симптомів ПТСР та депресії, а також покращення у сфері адаптивного подолання горя.

У цьому контексті ефективними вважаються і когнітивно-поведінкові підходи (CBT), що отримали підтвердження як інтервенції для дітей-біженців, які зазнали травматичного досвіду. Один із відомих прикладів – програма «Children and War: Teaching Recovery Techniques», яка навчає дітей розпізнавати

симптоми ПТСР та використовувати техніки саморегуляції. Дослідження продемонстрували помірне зниження симптомів тривожності та поведінкових проблем, хоча ефект не завжди був довготривалим.

У Шрі-Ланці поєднання CBT та арт-терапевтичних практик показало позитивний вплив, особливо для молодших дітей та хлопців із нижчим рівнем травматизації, хоча автори зауважили, що для деяких учасників це могло перешкоджати природному процесу переживання горя. Окремо досліджується використання травма-фокусованої когнітивно-поведінкової терапії (TF-CBT), яка довела ефективність у роботі з неповнолітніми біженцями без супроводу в Німеччині.

Також порівняльні дослідження показують, що TF-CBT та ігрова терапія (CCPT) мають позитивний вплив у зменшенні симптомів травми серед дітей. Експерти підкреслюють, що для біженців TF-CBT потребує певних адаптацій: триваліший етап формування навичок подолання, а також акцент на фазі завершення терапії для забезпечення відчуття довіри та безпеки [65, с.847].

Більшість шкільних інтервенцій у сфері психічного здоров'я реалізуються спеціалістами – соціальними працівниками, психологами, консультантами чи іншим допоміжним персоналом. Водночас з'являються моделі, що передбачають залучення вчителів до проведення терапевтичних практик. Наприклад, у Туреччині було реалізоване дослідження, де вчителів підготували для проведення восьмитижневої групової когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) із сирійськими дітьми-біженцями, які зазнали воєнних травм. Результати показали значне зниження рівня тривожності та симптомів ПТСР, що свідчить про потенціал шкільних спільнот у забезпеченні психосоціальної підтримки навіть за обмежених ресурсів.

Крім КПТ, у науковій літературі зростає інтерес до інших підходів, таких як наративна експозиційна терапія (NET), мотиваційне інтерв'ю, ерготерапія та арттерапевтичні методики. Так, клінічне дослідження застосування NET у роботі з дітьми-біженцями 7–16 років показало стійке зниження симптомів ПТСР, яке зберігалося навіть через рік після завершення терапії. У цьому підході діти

створюють наратив власного життя, де особливу увагу приділяють травматичним подіям, що дозволяє інтегрувати їх у цілісну життєву історію.

Мотиваційне інтерв'ю, має потенціал у роботі з підлітками-біженцями завдяки акценту на партнерстві, самостійності клієнта та активному залученні до прийняття рішень. Хоча емпіричної бази щодо його ефективності в цій групі ще бракує, цей метод розглядають як перспективний.

У шкільних умовах позитивні результати демонструє і ерготерапія, що спрямована не лише на відновлення функціональності, а й на розвиток соціальних та емоційних навичок у дітей-біженців. Терапевти співпрацюють із педагогами, використовуючи повсякденні завдання як засіб розвитку соціальних компетентностей.

Особливу увагу в дослідженнях приділяють арттерапії. Досвід Канади показує, що методи театру, візуального мистецтва та фотографії можуть бути ефективним способом самовираження, зміцнення ідентичності та формування позитивного досвіду інтеграції. Перевагою арттерапії є її ненав'язливий, профілактичний характер, що дозволяє дітям уникнути стигматизації й отримати простір для творчості та відновлення.

Партнерство між школою, сім'єю та громадою має визначальне значення для успіху дітей у навчанні, проте для дітей і батьків із біженського середовища ці зв'язки часто є слабкими через культурні непорозуміння та відмінності. Виокремимо чотири ключові бар'єри для батьківської участі: фактори сім'ї (зокрема уявлення й переконання батьків, життєві обставини), фактори взаємодії «батьки-вчителі» (різниця цілей, мовні бар'єри), фактори, пов'язані з дитиною, та суспільні умови. У випадку біженських сімей дослідження демонструють подібні тенденції – різне розуміння ролей і форм участі батьків у шкільному житті, мовні бар'єри, схильність батьків до покори шкільній адміністрації, а також труднощі, пов'язані з процесом переселення.

Інтервенції, спрямовані на подолання цих бар'єрів, зазвичай описуються у формі практичних рекомендацій чи кейс-досліджень, а не клінічних випробувань. Це пов'язано зі складністю організації експериментальних

досліджень у масштабі шкіл та унікальністю контекстів, у яких перебувають біженські громади. Georgis та ін. (2014) пропонують чотири стратегії: залучення культурних посередників між школами й батьками-біженцями; створення взаємних можливостей для участі, визначених як школою, так і батьківською спільнотою; розвиток довіри й партнерських відносин; орієнтація на реальні потреби громади.

У дослідженні, проведеному серед шкільного персоналу, який працював з громадами мігрантів і біженців хмонг у Вісконсині, виділено три конкретні рекомендації: створення посади двомовного координатора, партнерство зі спільнотними організаціями та проведення програм батьківської освіти з питань, пов'язаних зі шкільним життям дітей у США [15, с.207].

Узагальнюючи теоретичні підходи, доказові практики та акценти на правах людини, наш огляд дає уявлення про те, як будувати соціальну роботу з дітьми-біженцями у шкільному середовищі. Опрацьовані матеріали охоплюють широкий спектр проблем і формують низку практичних орієнтирів для соціальної роботи з даною категорією дітей і їхніми сім'ями.

Підтримка вчителів у розумінні досвіду біженців. Учителям не обов'язково створювати принципово нові методики, але важливо інтегрувати у свою педагогічну практику знання про життєвий досвід дітей-біженців. Це може включати розвиток ефективної комунікації між школою та домівкою, використання «фондів знань» родини, а також спільне визначення навчальних цілей, виходячи з ресурсів і досвіду сімей. Такий підхід дозволяє зменшити розрив між культурними практиками родини й вимогами шкільного середовища.

Використання багаторівневої системи підтримки (MTSS). Ця модель може стати основою для створення загальношкільного плану реагування на ментальні та поведінкові потреби всіх учнів, а особливо дітей-біженців. На першому рівні це можуть бути програми психоосвіти, а також мистецькі та інші ненав'язливі форми роботи, що підтверджують культурну ідентичність дітей. На другому і третьому рівнях – розвиток партнерств із фахівцями у сфері психічного здоров'я в громаді або створення шкільних служб психосоціальної допомоги із

залученням ліцензованих спеціалістів, які мають досвід роботи з дітьми, що пережили травму.

Розвиток нових терапевтичних підходів. Необхідно продовжувати впроваджувати інноваційні методи роботи з дітьми-біженцями, спираючись на практично підтверджені результати застосування когнітивно-поведінкової терапії з фокусом на травму, ігрової терапії та наративної терапії. Такі методики показали перспективність у зниженні симптомів ПТСР, тривожності та депресії.

Організація позашкільних програм. Важливо, щоб ці програми були послідовними, активними, цілеспрямованими та чітко структурованими. Їх зміст має сприяти розвитку соціальних, емоційних та академічних навичок, необхідних дітям-біженцям для успішної інтеграції в освітнє середовище та підвищення їхньої впевненості.

Залучення двомовних посередників та культурних брокерів. Призначення таких фахівців і забезпечення їх належної фінансової підтримки може значно полегшити взаємодію між школами та родинами біженців, сприяючи кращому порозумінню та довірі.

Розвиток партнерств із громадою. Співпраця шкіл із громадськими організаціями та місцевими інституціями сприяє формуванню атмосфери взаємної довіри та забезпечує доступ дітей-біженців до ширшого спектра ресурсів, необхідних для їхнього навчання й соціальної адаптації.

Підтримка культури досліджень та оцінювання. Важливо розвивати систему моніторингу й оцінювання ефективності програм у ресетлмент-агенціях та освітніх установах. У США для цього ефективною є практика партнерств між університетами та громадами, яка особливо корисна для невеликих неурядових організацій, що мають обмежені ресурси для проведення досліджень та аналізу.

Ефективніше використання адміністративних даних. Важливо, щоб школи відокремлювали категорію «статус біженця» від загального «імміграційного статусу» чи «раси/етнічності». Це дозволить створювати якісну аналітику та звітність щодо прогресу дітей-біженців і формувати більш адресні програми підтримки.

Адаптація превентивних програм. Дослідження підтверджують ефективність програм, створених для учнів загального потоку. Проте у випадку з дітьми-біженцями доцільно адаптувати ці програми до їхніх специфічних потреб, водночас не порушуючи основних принципів та структури програмної моделі.

Адвокація за фінансування програм ресетлменту. Соціальні працівники повинні активно виступати за захист фінансових ресурсів на національному рівні й взаємодіяти з державними органами, щоб гарантувати довгострокову підтримку вимушено переміщених дітей та їхніх сімей навіть після завершення початкового етапу переселення.

Формування культури прав людини в освіті. Необхідно розвивати у школах і на рівні освітніх округів культуру, що ґрунтується на правах людини. Це передбачає не лише включення прав людини до політик і місії шкіл, але й їхнє реальне втілення у навчально-виховному процесі, щоденній практиці та громадській взаємодії.

Ці рекомендації не є вичерпними, проте вони пропонують відправну точку для соціальних працівників та суміжних фахівців у шкільних спільнотах, щоб розпочати й продовжувати роботу зі створення сприятливих умов для навчання дітей-біженців.

Одним із викликів у забезпеченні прав другого покоління, зокрема права на освіту, є те, що вони потребують активного просування й підтримки. Освітні системи мають бути забезпечені належним фінансуванням і ресурсами, аби реалізувати цю місію та гарантувати, що права людини для всіх будуть дотримані.

Отже, підсумковий огляд теоретичних засад і практичних рекомендацій може стати дороговказом для фахівців, які прагнуть підтримати дітей-біженців і їхні сім’ї в шкільних спільнотах. Ми підкреслюємо, що інтеграція, повага до культурного різноманіття та забезпечення освітніх прав мають розглядатися не лише як освітнє чи соціальне завдання, а як ключовий вимір дотримання прав людини.

РОЗДІЛ 3
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ПОДОЛАННЯ ІЗОЛЯЦІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ НА ПРИКЛАДІ БО «БФ «100 ВІДСОТКІВ ЖИТТЯ. ЗАПОРІЖЖЯ»

3.1. Особливості соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми в БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»

В емпіричному розділі дослідження увагу буде зосереджено на аналізі особливостей соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми, які отримують підтримку від благодійної організації «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя». У контексті масового внутрішнього переміщення населення, спричиненого воєнними діями, діяльність організації набуває особливої ваги, адже саме діти, які змушені інтегруватися у нові громади, найчастіше стикаються з соціальною ізоляцією, тривожністю та потребою у комплексній допомозі. Саме тому практики та ініціативи фонду можна розглядати як показовий приклад поєднання соціального захисту, психологічної підтримки та освітніх інструментів у процесі подолання наслідків вимушеного переселення. Подальший аналіз буде спрямований на вивчення конкретних проєктів, що реалізуються у Запоріжжі, з метою визначення їхнього впливу на адаптацію та інтеграцію дітей ВПО у приймаючі громади.

Благодійна організація «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя», створена 18 липня 2005 року у місті Запоріжжя, була заснована як відповідь на зростаючі соціальні виклики та потребу у системній підтримці вразливих верств населення. Від початку діяльності особлива увага приділялася створенню умов для захисту та розвитку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. У сучасних умовах воєнних дій організація сфокусувала свою діяльність на допомозі дітям, що зазнали вимушеного переселення, втративши домівку та соціальне оточення. Її діяльність спрямована не лише на задоволення базових потреб, але й на

забезпечення інтеграції дітей у нові громади, формування середовища, сприятливого для їх соціалізації та психоемоційного відновлення.

Основна увага організації зосереджена на роботі у приймаючих громадах міста Запоріжжя, де спостерігається найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб. Тут Благодійна організація «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя» налагоджує партнерства з місцевими органами влади, соціальними службами, закладами освіти та іншими громадськими ініціативами, щоб забезпечити комплексний підхід до підтримки дітей. Завдяки цій взаємодії вдалося створити простір, де діти можуть отримувати психологічну підтримку, долучатися до освітніх заходів, брати участь у творчих гуртках та інтеграційних програмах.

Створення організації було зумовлене нагальною потребою суспільства у пошуку дієвих відповідей на соціальні виклики, що особливо загострилися на початку XXI століття. Зростання кількості дітей, які залишалися без належної опіки та підтримки, засвідчило необхідність формування інституційного механізму, здатного гарантувати доступ до базових і спеціалізованих ресурсів. Особливо гострою стала проблема дітей, змушених залишити свої домівки внаслідок воєнних подій: для них пріоритетним завданням стало не лише забезпечення матеріальних потреб, а й створення умов для психологічного відновлення та успішної інтеграції у нові соціальні спільноти.

Діяльність організації виходить за межі надання лише базових послуг і зосереджується на створенні умов для розвитку життєстійкості дітей, формуванні їхніх соціальних умінь та забезпеченні можливостей для гармонійного особистісного зростання. Одним із ключових напрямів є надання психологічної допомоги, що допомагає подолати наслідки стресу й травматичних переживань та відновити внутрішню рівновагу. Водночас значну увагу приділяють освітнім програмам, які сприяють не тільки подоланню прогалин у навчанні, а й відновленню навичок соціальної взаємодії, необхідних для успішної інтеграції у нове середовище.

На сьогодні Благодійна організація «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя» реалізує низку ініціатив, спрямованих на підтримку дітей у приймаючих громадах. Основна мета цих проєктів – допомогти дітям знайти свій шлях до нової громади, відновити емоційний баланс, подолати тривожність. Освітні програми, психосоціальна підтримка, творчі майстерні та інтеграційні заходи – це лише частина широкого спектра діяльності, спрямованої на створення безпечного та сприятливого середовища для дітей.

«Проєкт раннього втручання» став однією з ключових ініціатив, спрямованих на підтримку внутрішньо переміщених дітей дошкільного віку та їхніх сімей. Його головна мета полягає у створенні системи своєчасної допомоги дітям, які зазнали психологічних травм або мають ризики порушень розвитку внаслідок війни та вимушеного переселення.

Проєкт зосереджується на наданні комплексної підтримки дітям раннього віку (від 0 до 6 років) через поєднання психологічних, педагогічних та соціальних послуг. Фахівці проводять ранню діагностику, індивідуальні заняття та групові сесії, що допомагають виявити проблеми розвитку на ранніх етапах та запобігти їх загостренню. Для батьків організовуються консультації, тренінги та практичні заняття, що сприяють формуванню навичок ефективного догляду й виховання дітей в умовах стресу та нестабільності.

Особлива увага приділяється дітям із сімей внутрішньо переміщених осіб, які часто стикаються з подвійними викликами – втратою звичного середовища та обмеженим доступом до спеціалізованих послуг у приймаючих громадах. У рамках проєкту діти отримують індивідуалізовані програми розвитку, що поєднують елементи ігрової терапії, арттерапії та вправи на формування комунікативних і соціальних навичок.

Важливим компонентом «Проєкту раннього втручання» є міждисциплінарний підхід: до роботи залучаються психологи, логопеди, соціальні працівники, педагоги та медичні консультанти. Завдяки цьому родини отримують комплексну допомогу в одному місці, а діти мають можливість швидше адаптуватися та інтегруватися у нове середовище.

Таким чином, ініціатива не лише допомагає внутрішньо переміщеним дітям подолати наслідки війни та пережитого стресу, а й створює основу для їхнього гармонійного розвитку, що у майбутньому сприяє більш успішній інтеграції у громаду та освітній процес.

У рамках емпіричної частини дослідження, спрямованої на аналіз особливостей соціальної роботи з дітьми із соціально вразливих категорій, які отримують підтримку в межах означених ініціатив, було обрано метод фокус-груп. Використання цього інструменту дало змогу не лише оцінити рівень задоволеності сімей якістю та змістом наданої допомоги, але й отримати більш глибоке розуміння актуальних потреб дітей і їхніх батьків. Такий підхід дозволив виявити ключові сильні сторони діяльності благодійної організації, окреслити наявні ресурси та практики, що сприяють підвищенню ефективності підтримки, а також визначити перспективні напрями подальшого вдосконалення соціальних послуг у приймаючій громаді.

Фокус-групове дослідження є надзвичайно ефективним інструментом для збору якісної інформації, особливо коли йдеться про аналіз емоційного стану дітей та їхнього сприйняття середовища, у якому вони проходять соціальну адаптацію. Його перевага полягає в тому, що в умовах відкритого обговорення респонденти можуть поділитися власним досвідом, висловити думки, емоції та оцінки, які складно виявити за допомогою стандартних анкетних опитувань.

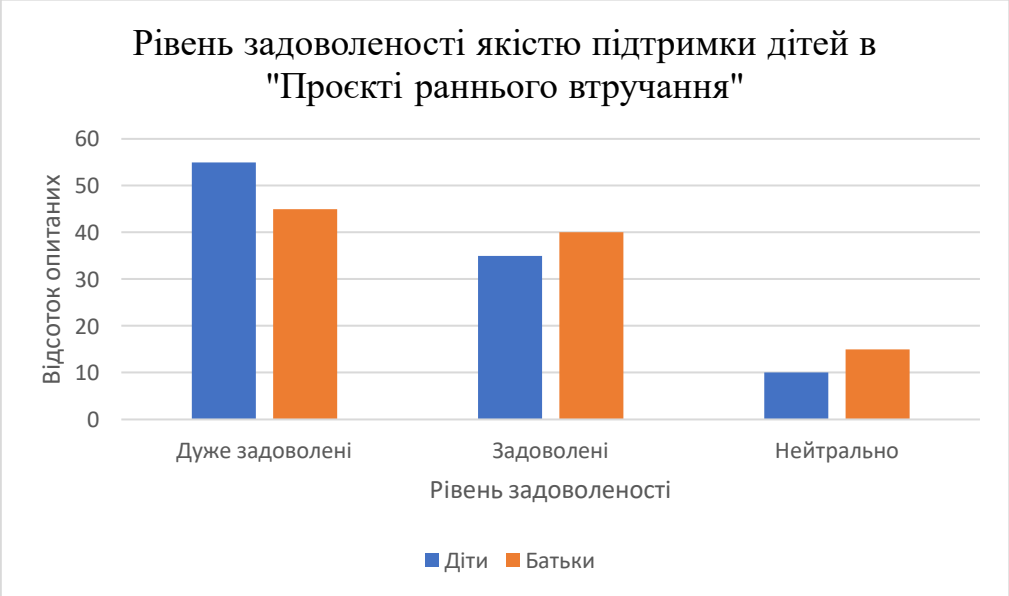
Щоб охопити різні перспективи, було організовано дві окремі фокус-групи: одна – для дітей, інша – для їхніх батьків. Такий підхід дозволив створити безпечне середовище для дітей, де вони могли відкрито ділитися своїми враженнями без впливу дорослих. Водночас батьки отримали змогу обговорити власне бачення ефективності програм БО, їхній вплив на соціальний, емоційний та освітній розвиток дітей, а також поділитися своїми очікуваннями та пропозиціями.

Участь у фокус-групах взяли діти віком від 4 до 6 років, які регулярно відвідують благодійну організацію щонайменше протягом шести місяців. Ця категорія респондентів була обрана з огляду на те, що саме діти, які мають

постійний досвід взаємодії з програмами БО, можуть надати найбільш об’єктивну оцінку. Крім того, були залучені їхні батьки чи законні представники, які мали можливість простежити зміни у поведінці та емоційному стані дітей за час їхнього відвідування організації.

Кожна з фокус-груп складалася з 5-7 учасників, що забезпечило ефективну комунікацію між респондентами та модератором. Дискусії проводилися безпосередньо в приміщенні організації, у комфортній і невимушеній атмосфері, яка сприяла відкритості учасників. Для дітей заняття проходило у формі інтерактивної гри з використанням елементів творчості – малювання, колективних завдань, що дало змогу дітям вільніше виражати свої емоції та враження від відвідування організації. Діти розповідали про свої улюблені заняття, ділилися тим, що викликало найбільше емоцій, і навіть пропонували власні ідеї для нових заходів.

Фокус-групове обговорення з батьками мало дещо інший акцент і було спрямоване на аналіз їхніх оцінок якості отриманих послуг, ефективності заходів, організованих для дітей, а також впливу діяльності хабу на емоційний стан, соціальну адаптацію та освітні результати їхніх дітей. Учасники активно ділилися власним досвідом, наголошуючи на тих елементах роботи організації, які, на їхню думку, виявилися найбільш корисними та дієвими.

Під час обговорення значна увага була приділена питанню емоційного відновлення дітей та їхній соціалізації у нових умовах. Батьки наголошували, що після відвідування хабу їхні діти стали більш відкритими та впевненими у собі, легше знаходять спільну мову з однолітками й виявляють більший інтерес до навчання. Особливе місце у відгуках займала психологічна підтримка, яку діти отримують в БО, адже саме вона допомагає їм долати наслідки стресу, спричиненого вимушеним переселенням, та формувати відчуття безпеки й стабільності у новому середовищі.

Окремим аспектом обговорення стало питання інтеграції дітей у життя приймаючої громади. Батьки підкреслювали, що завдяки діяльності хабу діти отримують не лише освітню підтримку, але й можливість брати участь у спільних заходах із місцевими однолітками, що значно сприяє їхній соціальній адаптації. За словами деяких батьків, саме завдяки таким активностям діти змогли знайти нових друзів, що позитивно позначилося на їхньому емоційному стані та почутті належності до нової громади.

Проведення фокус-групового дослідження дало можливість глибше осягнути особливості соціальної роботи з дітьми уразливих категорій та оцінити реальний вплив діяльності хабу на їхній емоційний стан і соціальну адаптацію. Відкрита атмосфера спілкування сприяла виявленню ключових переваг роботи центру, серед яких батьки та діти найчастіше відзначали створення безпечного простору. Саме тут діти мають змогу не лише отримувати освітню підтримку та розвивати власні здібності, але й відновлювати внутрішню рівновагу завдяки психологічній допомозі та щирій увазі з боку фахівців.

3.2. Рекомендації щодо оптимізації соціальної роботи із внутрішньо переміщеними дітьми у приймаючій громаді

У межах дослідження соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми у приймаючій громаді, які отримують підтримку в ініціативі «Проєкт раннього втручання», було організовано фокус-групове опитування, метою

якого стало вивчення особливостей їхньої соціальної адаптації. Головний акцент робився на аналізі реального досвіду дітей та їхніх батьків, що дало змогу оцінити ефективність чинних програм, виокремити їхні переваги, визначити ключові потреби учасників та окреслити напрями вдосконалення соціальної роботи.

Участь у дослідженні взяли діти з числа соціально вразливих груп переміщеного населення та їхні батьки чи опікуни, активно залучені до програм ініціативи. Це дозволило отримати комплексне бачення якості наданої допомоги, її впливу на адаптаційні процеси та визначити актуальні запити сімей у новому середовищі.

Діти зазначили, що проєкт став для них місцем безпеки та підтримки, де вони можуть розвивати свої здібності, спілкуватися з однолітками та отримувати психологічну допомогу. Більшість учасників фокус-групи позитивно оцінили освітні програми, творчі майстер-класи, інтерактивні заняття та гуртки, які сприяють їхньому розвитку

Батьки підкреслювали, що участь у проєкті позитивно позначилася на емоційному стані їхніх дітей: вони відновлювали внутрішню рівновагу, заводили нові знайомства та поступово інтегрувалися у нове середовище. Особливе значення мала психологічна підтримка, адже саме вона допомагала долати наслідки стресу, спричиненого переселенням. Водночас частина батьків звернула увагу на потребу в більш індивідуалізованій роботі з дітьми, які мають особливі освітні чи емоційні потреби.

Також було відзначено, що діти з соціально вразливих категорій часто відчувають труднощі в процесі інтеграції у громаду. Це підкреслює важливість організації спільних заходів для дітей із різних соціальних груп з метою формування атмосфери взаємопідтримки та толерантності.

Отримані результати фокус-групи дозволили виокремити основні напрями удосконалення соціальної роботи з внутрішньо переміщеними дітьми у приймаючих громадах.

1. Розширення можливостей освітнього, культурного та спортивного розвитку. Для гармонійного становлення особистості діти потребують різних форм дозвілля та навчальних практик, що виходять за межі традиційних форматів. Йдеться про створення умов для залучення до художньо-творчих гуртків, спортивних секцій, клубів за інтересами чи комп'ютерних курсів.

2. Посилення психологічної підтримки. Для дітей, що переживають складні життєві обставини, надзвичайно важливим є системне надання професійної психологічної допомоги. Йдеться не лише про одноразові консультації, а про створення стійкої системи підтримки, яка включає індивідуальну роботу з психологом, групові заняття, спрямовані на розвиток емоційної грамотності та навичок саморегуляції, а також організацію спеціальних заходів, що допомагають зменшити рівень тривожності та соціальної ізоляції.

3. Розробка програм соціальної інтеграції дітей у громаду. Йдеться про організацію спільних культурних, освітніх, спортивних та дозвіллєвих заходів, у яких беруть участь як внутрішньо переміщені діти, так і місцеві мешканці. Такі ініціативи сприяють зменшенню почуття ізоляції, руйнуванню бар'єрів між «новими» та «місцевими» дітьми, формуванню атмосфери відкритості й толерантності.

Виходячи з аналізу результатів фокус-групового дослідження, можна визначити кілька ключових напрямів оптимізації соціальної роботи у «Проєкті раннього втручання»:

− Індивідуальні плани підтримки. Кожна дитина має власні потреби, тому необхідно застосовувати персоналізований підхід із залученням психологів, педагогів та соціальних працівників.

− Інтеграційні заходи. Спільні свята, майстер-класи, спортивні та творчі події сприяють відчуттю єдності та полегшують адаптацію дітей і родин у громаді.

− Емоційна підтримка. Арттерапія, музика чи казки допомагають дітям знижувати рівень стресу та формувати стійкість.

− Моніторинг ефективності. Регулярне опитування та спостереження дозволяє своєчасно коригувати програми й підвищувати їх результативність.

Висновки фокус-групового дослідження підтверджують потребу подальшого вдосконалення соціальної роботи з вимушено переміщеними дітьми. Ініціатива «Проєкт раннього втручання» уже стала важливим інструментом підтримки, створюючи безпечний простір для навчання, розвитку та емоційного відновлення дітей. Водночас отримані дані вказують на необхідність розширення спектра послуг, посилення індивідуальної допомоги та поглиблення інтеграційних програм.

Ефективна соціальна робота потребує комплексного підходу, що поєднує освітні ініціативи, психосоціальну підтримку, інтеграційні практики та системний моніторинг потреб дітей. Такий підхід сприятиме успішній адаптації до нового середовища, створюючи умови для гармонійного розвитку та реалізації потенціалу дітей.

Реалізація запропонованих стратегій здатна сформувати стійку систему підтримки, яка гарантуватиме дітям доступ до якісної освіти, психологічного комфорту та безпечного простору. Це, у свою чергу, стане основою для зміцнення згуртованості й взаємопідтримки в приймаючій громаді.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження з’ясовано, що соціальна робота виступає надзвичайно важливим інструментом подолання соціальної ізоляції та тривожності у внутрішньо переміщених дітей, оскільки вона поєднує історично сформовані практики допомоги вразливим категоріям з сучасними методами психосоціальної підтримки. Аналіз історико-методологічних основ показав, що становлення соціальної роботи як окремої професійної сфери відбувалося у тісному зв’язку з суспільними кризами, війнами та соціальними трансформаціями. Від початкових форм благодійності й релігійної допомоги до інституціалізованих моделей підтримки у XX–XXI століттях соціальна робота послідовно еволюціонувала в напрямі професіоналізації та наукового обґрунтування. В умовах сучасної України, яка з 2014 року, а особливо після 2022 року, зіткнулася з масштабними викликами, пов’язаними з війною та масовим внутрішнім переміщенням, соціальна робота набула нових змістових характеристик, орієнтованих на подолання наслідків травматичного досвіду, відновлення соціальних зв’язків і формування ресурсів стійкості у дітей.

Дослідження дало можливість уточнити ключові поняття, що використовуються у контексті цієї проблематики. Вивчення принципів і методів соціальної роботи виявило, що ключовими у цьому контексті є принципи системності, індивідуалізації, інтегративності, культурної чутливості та партнерства. Саме їх поєднання дозволяє забезпечити комплексний підхід до проблем внутрішньо переміщених дітей. Методологічна основа дослідження включала як теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, індукцію, дедукцію), так і практичні методи (спостереження, інтерв’ю, анкетування, аналіз документів, кейс-стаді), що дало змогу простежити особливості адаптаційних процесів у реальних громадах. Важливо, що застосування системного підходу дозволило розглядати соціальну роботу не як набір окремих дій, а як багаторівневий процес, що охоплює роботу державних структур, громадських організацій, освітніх закладів і самих приймаючих громад.

Значне місце у дослідженні відведено практичному аналізу діяльності благодійної організації «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя». Результати фокус-групового опитування дітей та батьків засвідчили, що реалізовані проєкти створюють для дітей середовище безпеки, підтримки та розвитку. Психологічна допомога, освітні програми, творчі майстер-класи та інтерактивні заходи сприяють відновленню емоційної рівноваги, розвитку навичок комунікації та зменшенню проявів соціальної тривожності. Батьки підтвердили, що участь у програмах проєкту позитивно вплинула на їхніх дітей, допомогла їм відчути підтримку громади та знайти нових друзів. Водночас дослідження окреслило й напрями для вдосконалення – необхідність розширення спектра занять, розвитку індивідуальної підтримки для дітей з особливими освітніми потребами та поглиблення інтеграційних програм у приймаючих громадах.

Отримані результати дозволяють зробити важливі узагальнення. По-перше, соціальна робота з внутрішньо переміщеними дітьми є невід'ємним чинником зниження рівня їхньої соціальної ізоляції та тривожності, оскільки саме завдяки цій роботі забезпечується доступ до ресурсів громади, створюються умови для емоційного відновлення та формування стійких соціальних зв'язків. По-друге, ефективність соціальної роботи залежить від інтегрованого підходу, який поєднує освітні, психологічні, культурні та інклюзивні практики. По-третє, важливим є міжсекторальне партнерство – співпраця державних інституцій, місцевої влади, громадських організацій та волонтерських ініціатив. Лише завдяки цьому можна створити стійку систему соціальної підтримки, яка відповідатиме реальним потребам дітей.

Таким чином, дослідження доводить, що соціальна робота як наукова дисципліна і практична діяльність має значний потенціал у подоланні соціальної ізоляції та тривожності внутрішньо переміщених дітей. У перспективі важливими залишаються напрями розробки нових програм раннього втручання, розширення практик арттерапії, музикотерапії, групових форм інтеграції, а також удосконалення методів моніторингу ефективності. Усе це сприятиме

формуванню більш згуртованих і відкритих приймаючих громад, у яких діти зможуть не лише адаптуватися, а й реалізовувати свій потенціал.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О.М. Денисюк та ін.; ред. кол.: О.В. Епель, Т.Л. Лях, І.В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.

2. Алєксєєнко Т.Ф., Гончар Л.В., Куниця Т.Ю., Бибик Д.Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки. Монографія / за ред. Т.Ф. Алєксєєнко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с.

3. Амброзійчук О. Соціальна робота з внутрішньо переміщеною молоддю: теорія, практика, перспективи розвитку. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. 232 с.

4. Бевзенко Л., Бєлєнок О., Бойко Н. Українське суспільство в умовах війни. 2022: колект. моногр. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

5. Безпечний простір. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів: навч.-метод. посіб. Вид. 3-тє, доп., виправ. / Богданов С.О., Гніда Т.Б., Залеська О.В., Лунченко Н.В., Панок В.Г., Соловйова В.В. / Заг. ред.: Чернобровкін В.М., Панок В.Г. К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2021. 368 с.

6. Білоконь Т. Соціальна робота з внутрішньо переміщеною молоддю в Україні : виклики та перспективи. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. 184 с.

7. Бондарчук І. Комунікаційні інструменти роботи з внутрішньо переміщеними особами в умовах російсько-української війни. *Держава та регіони. серія: соціальні комунікації.* 2023. № 3(55). С. 101. URL: https://doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2023.3(55).13 (дата звернення: 30.07.2025).

8. Бочкор Н.П., Дубровська Є.В., Залеська О.В. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: метод. рек. К.: МЖПЦ «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.

9. Вербицька К.В., Карпенко Р.В. Забезпечення потреб вимушених переселенців на території України: Актуальні питання. *Прикарпатський юридичний вісник,* 2022. Вип. 4(45). С. 58-62.

10. Вступ до соціальної роботи : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / за ред. Т. В. Семігіної, І. І. Миговича. Київ : Академвидав, 2005. 304 с.

11. Гевчук Н. Соціально-педагогічна робота з дітьми мігрантів. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2017. 100 с.

12. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2004. 174 с.

13. Грень Т. Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2022. Том 33 (72). С. 80–84.

14. Дерега В.В. Соціальна і гуманітарна політика: навч. посібник. Київ : НІСД, 2012. 175 с.

15. Діти у складних життєвих обставинах. Програми і методики соціально-психологічної реабілітації та адаптації дітей, які перебувають у центрі соціально-психологічної реабілітації. *Міністерство соціальної політики України, Державний інститут сімейної та молодіжної політики*. Київ, 2013. 284 с.

16. Жиленко Р., Афанасьєв Д. Локальний вимір потреб внутрішньо переміщених осіб: приклад Ужгородської територіальної громади. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»,* 2022. Вип. 2 (51) С. 30-54.

17. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т. Профілактика деструктивної поведінки підлітків / ред. Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Видавництво ФОП Буря О.Д., 2022. 144 с.

18. Журавко Т. В. Робота психолога з тривожними дітьми. Педагогіка, психологія та методика навчання: світовий досвід.2021. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-114-5-2 (дата звернення: 28.06.2025).

19. Зайцева О. Соціальна робота з внутрішньо переміщеною молоддю : досвід України та країн Європейського Союзу. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2021. 216 с.

20. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посібник. Київ : Обнова компані, 2017. Ч. І. 256 с.

21. Колодійчук Ю. В. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я: монографія / Ю. В. Колодійчук, В. В. Корнещук. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2017. 182 с.

22. Коляда Н. М., Левченко Н. В. Технології соціальної роботи Ч.1. Теоретичний курс : навч. посіб. Умань : ВІЗАВІ, 2018. 338 с.

23. Конвенція ООН про права дитини. UNICEF. URL: https://www.unicef.org/ukraine/documents/convention-full (дата звернення: 17.06.2025).

24. Корпач Н., Сидорук І. Соціальна робота з вивчення стану адаптації дітей внутрішніх трансферів до нового соціального середовища. *Педагогічний журнал Волині*. 2018. Вип. 1(8), вип. 2018. С. 127–135.

25. Кулик І. В. Соціальна робота з різними групами клієнтів : навч. посіб. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 235 с.

26. Купенко О. В. Соціальна робота: від теорії до практики : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2020. 192 с.

27. Кучер Г. Створення оптимальної моделі надання соціальних послуг у громаді в умовах децентралізації (на прикладі м. Умань). *Social Work and Education*. 2016. № 2. С. 10-25.

28. Лупаренко С., Гресь О. Соціальна адаптація й супровід дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні (1990-ті рр.). *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2020. № 1(99). URL: https://doi.org/10.31865/2077-1827.1(99)2020.198158 (дата звернення: 30.08.2025).

29. Лютий В.П., Дуля А.В. Сім'ї внутрішньо переміщених осіб з дітьми: потреби та стратегії опанування складними обставинами. *Humanitas*. 2023. № 1. С. 40-50.

30. Макарова О.В., Черенько Л.М. Соціальні послуги для сімей з дітьми: нові виклики та напрямки вдосконалення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. С. 520-607.

31. Методичний посібник з оцінювання потреб ВПО у громадах / авт. кол.: Д. Кобзін та ін. Харків : Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД), 2020. 246 с.

32. Міхеєва О. Ю. Соціально-правова підтримка сімей вимушених переселенців. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2018. Т. 1. № 24. С. 88–94.

33. Міщенко О.М., Сівакова Є.О. Реінтеграція дітей: концепція і сутність. *Держава та регіони. Серія «Соціальні комунікації».* 2021. № 2(46). С. 168.

34. Нікітіна В.В. Соціальна вразливість внутрішньо переміщених осіб як підстава соціальної роботи з ними. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»,* 2021. Вип. 2(49) С. 120-123.

35. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social Work and Education,* 2022. Vol. 9, No. 1. pp. 89-99.

36. Побокіна Г.М. Практикум з соціальної роботи : навчальний посібник / Г.М. Побокіна, Н.Є. Завацька. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Побокіна Г.М. Даля, 2021. Ч. І. 99 с.

37. Поляничко А. О., Гончаренко О. В., Знобей О. В. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду : навч.-метод. посіб. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.

38. Практики надання соціальних послуг сім’ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Науково-методичний збірник. К.: Київський міській центр соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2016. 110 с.

39. Протас О. Л. Соціально–педагогічна підтримка дітей внутрішньо переміщених сімей за умов воєнного стану. *Журнал «Гірська школа Українських Карпат» Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.* 2022. №26. С.140-144.

40. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім’ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери

/ Мельник Л.А. та ін.; за ред. Волинець Л.С. К.: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.

41. Риндзак О.Т. Соціокультурні інтеграції внутрішньо переміщених осіб у регіональному виборі. *Науково-практичний журнал «Регіональна економіка».* 2016. № 3. С. 120-127.

42. Савчук О.М., Галай А.О. Кейс-менеджмент у роботі з внутрішньо переміщеними особами. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2016. 188. С. 70-74.

43. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

44. Семигіна Т., Гусак Н., Трухан С. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*, 2015. № 2. С. 65-72.

45. Семигіна Т.В., Пожидаєва О.В. (2020). Формування компетентностей соціальних працівників: міжнародна та локальна практика. Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук. URL: https://doi.org/10.36074/rodmmrfssn.ed-1.05 (дата звернення 11.07.2024).

46. Славіна Н. С. Адаптація дітей раннього віку в умовах дошкільного закладу. Проблеми сучасної психології : *збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2018. № 40. С. 287–319.

47. Соціальна робота : [навчальний енциклопедичний словник-довідник] / за науковою ред. д.с.н., проф. В. М. Пічі. Вид. 4-те, виправлене, перероблене та доповнене. Львів : «Новий Світ – 2000», 2020. 618 с.

48. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : навч. посіб. / А. Аносова та ін. ; ред.: Т. Журавель, З. Кияниці. Київ : ОБНОВА КОМПАН, 2017. Т. 2 : Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми. 352 с.

49. Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю : навч. посіб. / І. В. Пєша та ін. Київ : Компринт, 2023. 449 с.

50. Соціальні послуги в Україні: сучасний стан, проблеми, обмеження. *Лабораторія законодавчих ініціатив*, 2024. 97 с. URL:

https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/ali_study_socialservices.pdf (дата звернення 18.09.2025).

51. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім’ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. Київ : Агентство «Україна». 2015. 176 с.

52. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод.рек. / Н. П. Бочкор, Є. В. Дубровська, О. В. Залеська та ін. Київ : МЖЦП «Ла Страда-Україна», 2014. 84 с.

53. Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців: посібник / Т. Ф. Алєксєєнко, Д. Д. Бибик, Л. В. Гончар, Т. Ю. Куниця. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 208 с.

54. Супруненко М. Я., Супруненко О. В., Бойко В. В. та ін. Соціальна робота з внутрішньо переміщеною молоддю : теорія, практика, перспективи. Київ : Видавництво Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2022. 272 с.

55. Технології соціальної роботи : навч. посіб./ О. А. Агарков (керівник авт. кол.), Д. Ю. Арабаджиєв, Т. В. Єрохіна, В. В. Кузьмін, І. В. Мещан, В. М. Попович. Запоріжжя : Вид. комплекс АТ «Мотор Січ», 2015. 487 с.

56. Третиннікова Л. А. Організація роботи соціального педагога щодо захисту прав дітей вимушених переселенців. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім’ям з дітьми в період військового конфлікту: навчально–методичний посібник. Київ: Агентство «Україна», 2015. 113 с.

57. Фроленкова Н., Купіна І. Адаптація дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до навчання в умовах воєнного стану. *Перспективи та інновації науки.* 2022. № 7(12). URL: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7(12)-471-482 (дата звернення: 10.06.2025).

58. Фурсова, Л. Соціальні послуги в Україні: наявне правове регулювання і його недоліки, 2024. 49 с. URL: https://ffr.org.ua/wpcontent/uploads/2022/05/Research_-Social-services-in-Ukraine.pdf (дата звернення 29.08.2025).

59. Чапмен А. Л., Гратц К. Л., Тул М. Т. Навички діалектичної поведінкової терапії для подолання тривоги. Робочий зошит. Як позбавитися від занепокоєння, паніки, ПТСР та інших симптомів тривоги. Київ : Видавництво Ростислава Бурлаки, 2023. 308 с.

60. Чуйко О. Соціальна підтримка в структурі особистісних ресурсів внутрішньо переміщених осіб / О. Чуйко, А. Голотенко. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія».* Київ, 2017. № 1-2. С. 146 – 150.

61. Шахрай В. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2006. 272 с.

62. Яригіна Є.П. Соціальне забезпечення сімей з дітьми: міжнародний досвід та українська модель: монографія: Монолит, 2016. 196 с.

63. Pratiwi, A., Linnossuo, O., & Marjanen, H. Comparative social work practice with young refugee and asylumseekers. *European Journal of Social Work*; 2020. 23(3).

64. Rabus V. Catherine., Addressing Internal Displacement in Ukraine. Researching Internal Displacement Working Paper, 2022. 16 p.

65. Shaw, S., & Funk, M. A systematic review of social service programs serving refugees. *Research on Social WorkPractice*; 2019. 29(8), P. 847–862.

ДОДАТКИ

Додаток А

Інтерв'ю для працівників БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»

Добрий день! Дякую, що погодились взяти участь у дослідженні. Метою нашої розмови є вивчення особливостей організації соціальної роботи з дітьми внутрішньо переміщених осіб у рамках діяльності Вашої організації.

Тривалість інтерв'ю: 20-25 хвилин

1. Яку посаду Ви обіймаєте у БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»?
2. Як давно Ви працюєте у сфері соціальної підтримки дітей та які основні напрями Вашої діяльності?
3. Які саме ініціативи або програми організації спрямовані на підтримку дітей внутрішньо переміщених осіб?
4. Які методи Ви використовуєте для сприяння соціальній адаптації та психологічному відновленню дітей?
5. На Вашу думку, які форми роботи з дітьми (групові заняття, індивідуальні консультації, інтеграційні заходи тощо) дають найбільш відчутний результат?
6. З якими головними проблемами стикаються діти ВПО у процесі адаптації до нової громади?
7. Як організація допомагає долати ці труднощі та які ресурси є найбільш ефективними для цього?
8. Які зміни в емоційному стані та поведінці дітей Ви спостерігаєте після участі у програмах Вашої організації?
9. Які рекомендації Ви могли б надати для вдосконалення роботи з внутрішньо переміщеними дітьми як на рівні організації, так і на рівні громади загалом?
10. Чи хотіли б Ви додати щось важливе, що, на Вашу думку, варто врахувати в дослідженні?

Дякую за Ваш час та участь у нашому дослідженні!

Продовження Додатку А

Інтерв'ю для бенефіціарів БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»

Добрий день! Дякую, що погодилися взяти участь у нашому дослідженні. Мета нашої розмови – з'ясувати особливості процесу соціальної адаптації внутрішньо переміщених дітей та оцінити ефективність підтримки, яку Ви отримуєте від організації.

Тривалість інтерв'ю: 15–20 хвилин

1. Як довго Ви та Ваша дитина користуєтесь послугами БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»?
2. Яким чином Ви дізналися про діяльність організації та можливість отримати допомогу?
3. Які саме види підтримки (психологічна, освітня, гуманітарна, соціальна) були найбільш важливими для Вас та Вашої дитини?
4. Що, на Вашу думку, найбільше сприяє адаптації Вашої дитини у новій громаді завдяки участі у програмах організації?
5. З якими труднощами Ви чи Ваша дитина все ще стикаєтеся попри надану підтримку?
6. Що б Ви хотіли удосконалити чи додати у діяльність організації для кращої підтримки дітей?
7. Чи є щось важливе, про що ми не запитали, але що, на Вашу думку, варто врахувати в нашому дослідженні?

Дякую за Ваш час і щирі відповіді!

Додаток Б

Респондент 1 (соціальний працівник Марина)

1. Яку посаду Ви обіймаєте у БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»?

«Я працюю соціальним працівником та координую напрямок підтримки дітей і підлітків із числа внутрішньо переміщених осіб».

2. Як давно Ви працюєте у сфері соціальної підтримки дітей та які основні напрями Вашої діяльності?

«У сфері соціальної підтримки я понад п’ять років, але саме з дітьми ВПО працюю з 2022 року, після початку повномасштабного вторгнення. Основні напрями моєї роботи – це психологічна підтримка, освітні ініціативи та інтеграційні заходи для дітей і родин».

3. Які саме ініціативи або програми організації спрямовані на підтримку дітей внутрішньо переміщених осіб?

«Найбільш значущими є проєкт раннього втручання, освітні гуртки, арттерапевтичні заняття, а також програми «Школа сім’ї», які залучають і батьків. Ми створюємо середовище, де дитина може отримати підтримку і одночасно відчувати себе частиною громади».

4. Які методи Ви використовуєте для сприяння соціальній адаптації та психологічному відновленню дітей?

«Це індивідуальні консультації психолога, групові арттерапевтичні заняття, інтерактивні ігри, спортивні активності та культурні заходи. Ми комбінуємо різні підходи, щоб охопити як емоційні, так і соціальні потреби дитини».

5. На Вашу думку, які форми роботи з дітьми дають найбільш відчутний результат?

«Найкраще спрацьовують групові заходи. Діти бачать, що вони не самі у своїй ситуації, відчувають підтримку однолітків і починають відкриватися. Разом з тим, для тих, хто має особливі потреби, дуже важливими залишаються індивідуальні консультації».

6. З якими головними проблемами стикаються діти ВПО у процесі адаптації до нової громади?

Продовження Додатку Б

«Передусім це психологічні травми – пережитий досвід війни, втрата дому. Часто виникають труднощі у спілкуванні з місцевими дітьми, відчуття ізоляції, а також проблеми з навчанням через перерваний освітній процес».

7. Як організація допомагає долати ці труднощі та які ресурси є найбільш ефективними для цього?

«Ми забезпечуємо доступ до психологічної підтримки, організовуємо інтеграційні заходи, створюємо простір для безпечного спілкування і навчання. Найбільш ефективними є саме психологічні консультації та групові заняття, які допомагають дітям знайти нових друзів і відчути себе прийнятими».

8. Які зміни в емоційному стані та поведінці дітей Ви спостерігаєте після участі у програмах Вашої організації?

«Після кількох занять діти стають більш відкритими, у них знижується рівень тривожності, вони активніше беруть участь у групових іграх, з’являється інтерес до навчання. Батьки часто відзначають, що діти вдома спокійніші та впевненіші».

9. Які рекомендації Ви могли б надати для вдосконалення роботи з внутрішньо переміщеними дітьми як на рівні організації, так і на рівні громади загалом?

«Я вважаю, що потрібно більше уваги приділяти індивідуальним планам підтримки для дітей з особливими потребами, розширювати спектр освітніх і спортивних програм, а також створювати групи підтримки для батьків. На рівні громади важливо зміцнювати співпрацю між школами, соціальними службами та громадськими організаціями».

10. Чи хотіли б Ви додати щось важливе, що, на Вашу думку, варто врахувати в дослідженні?

«Хотілося б підкреслити, що адаптація дітей напряму залежить від підтримки їхніх родин. Якщо допомагати не лише дітям, а й батькам, тоді процес інтеграції відбувається значно успішніше».

Продовження Додатку Б

Респондент 2 (психолог Сергій)

1. Яку посаду Ви обіймаєте у БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»?

«Я працюю практичним психологом у проєктах, спрямованих на підтримку дітей та їхніх сімей».

2. Як давно Ви працюєте у сфері соціальної підтримки дітей та які основні напрями Вашої діяльності?

«Загалом у сфері психологічної допомоги я працюю понад десять років. Безпосередньо з внутрішньо переміщеними дітьми почав працювати у 2014 році, а після 2022 року цей напрям став основним у моїй діяльності. Мої ключові завдання – психоемоційна підтримка, діагностика стану дітей та розробка програм реабілітації».

3. Які саме ініціативи або програми організації спрямовані на підтримку дітей внутрішньо переміщених осіб?

«Ми реалізуємо «Проєкт раннього втручання», який допомагає дітям молодшого віку подолати наслідки стресу та отримати необхідну підтримку для розвитку. Крім того, діють творчі студії, освітні курси й заходи для родин, спрямовані на відновлення психологічного клімату в сім'ї».

4. Які методи Ви використовуєте для сприяння соціальній адаптації та психологічному відновленню дітей?

«Я застосовую арттерапію, ігротерапію, а також вправи на розвиток емоційної регуляції. Для підлітків ми проводимо тренінги зі зниження рівня тривожності та відновлення комунікативних навичок. Часто використовую метод казкотерапії з молодшими дітьми».

5. На Вашу думку, які форми роботи з дітьми дають найбільш відчутний результат?

«Найкраще поєднання групових занять і індивідуальних консультацій. Групові активності допомагають дітям відчути себе частиною колективу, а індивідуальні сесії дозволяють пропрацювати глибокі особисті переживання».

Продовження Додатку Б

6. З якими головними проблемами стикаються діти ВПО у процесі адаптації до нової громади?

«Часто це підвищена тривожність, замкненість, труднощі в навчанні та проблеми у спілкуванні з однолітками. У підлітків буває агресія або протестна поведінка як реакція на втрату звичного життя».

7. Як організація допомагає долати ці труднощі та які ресурси є найбільш ефективними для цього?

«Ми створюємо середовище, де дитина почувається у безпеці. Це простір, де вона може вільно висловлювати свої емоції. Найефективнішими є групові арттерапевтичні заняття, бо вони поєднують творчість і соціальну взаємодію. Також важливу роль відіграють батьківські тренінги».

8. Які зміни в емоційному стані та поведінці дітей Ви спостерігаєте після участі у програмах Вашої організації?

«У дітей поступово зменшується рівень тривоги, вони стають більш відкритими до нових знайомств, починають краще висловлювати свої почуття. Багато батьків помічають покращення у навчанні та поведінці вдома».

9. Які рекомендації Ви могли б надати для вдосконалення роботи з внутрішньо переміщеними дітьми як на рівні організації, так і на рівні громади загалом?

«Я вважаю, що потрібно збільшувати кількість груп для підлітків, бо саме вони найбільш вразливі до соціальної ізоляції. Також слід розвивати партнерство зі школами й освітніми установами – це дозволить вчасно виявляти проблеми та швидко реагувати».

10. Чи хотіли б Ви додати щось важливе, що, на Вашу думку, варто врахувати в дослідженні?

«Важливо розуміти, що адаптація дітей – це тривалий процес. Він залежить не лише від роботи з дітьми, але й від готовності громади їх прийняти. Тому необхідно поєднувати психологічні, освітні та соціальні заходи в єдину систему підтримки».

Продовження Додатку Б

Респондент 3 (Оксана, мама 10-річної дівчинки)

1. Як довго Ви та Ваша дитина користуєтесь послугами БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»?

«Ми відвідуємо заходи організації близько восьми місяців, відтоді як переїхали з Запорізької області».

2. Яким чином Ви дізналися про діяльність організації та можливість отримати допомогу?

«Про фонд нам розповіла знайома мама зі школи. Вона вже відвідувала заняття з дитиною і порадила звернутися».

3. Які саме види підтримки (психологічна, освітня, гуманітарна, соціальна) були найбільш важливими для Вас та Вашої дитини?

«Найціннішою для нас стала психологічна підтримка. Донька мала сильні прояви тривожності, і групові заняття з психологом їй дуже допомогли. Також брали участь у майстер-класах та отримували гуманітарну допомогу – це було суттєво на початку, коли ми тільки приїхали».

4. Що, на Вашу думку, найбільше сприяє адаптації Вашої дитини у новій громаді завдяки участі у програмах організації?

«Мені здається, найбільше допомагає спілкування з іншими дітьми. Вона відчула, що не одна в цій ситуації. Поступово з’явилися нові друзі, донька стала спокійнішою та впевненішою».

5. З якими труднощами Ви чи Ваша дитина все ще стикаєтеся попри надану підтримку?

«Основна проблема – навчання. Донька пропустила багато уроків, особливо з математики та української мови, і їй важко наздоганяти програму. Ще є труднощі з житлом – оренда дуже дорога, і це постійний стрес для нашої сім’ї».

6. Що б Ви хотіли удосконалити чи додати у діяльність організації для кращої підтримки дітей?

Продовження Додатку Б

«Хотілося б більше індивідуальних занять з психологом, бо черга довга. Також було б добре організувати додаткові заняття з основних шкільних предметів – щоб діти могли підтягнути знання».

Респондент 4 (Віктор, тато 12-річного хлопчика)

1. Як довго Ви та Ваша дитина користуєтесь послугами БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»?

«Ми відвідуємо проєкти фонду вже близько року, після того як евакуювалися з Донецької області».

2. Яким чином Ви дізналися про діяльність організації та можливість отримати допомогу?

«Про фонд дізнався у центрі для переселенців, де волонтери роздавали інформаційні буклети. Потім знайомі теж підтвердили, що варто звернутися».

3. Які саме види підтримки (психологічна, освітня, гуманітарна, соціальна) були найбільш важливими для Вас та Вашої дитини?

«Для нас важливою була комплексна допомога: син отримує психологічну підтримку, бере участь у гуртках і спортивних заняттях, а ми як родина кілька разів отримували продуктові набори. Особливо цінною стала психологічна допомога, бо дитина після переїзду була дуже замкненою».

4. Що, на Вашу думку, найбільше сприяє адаптації Вашої дитини у новій громаді завдяки участі у програмах організації?

«Найбільше допомогли групові заняття та спортивні ігри. Там син знайшов нових друзів і поступово почав відчувати себе частиною громади».

5. З якими труднощами Ви чи Ваша дитина все ще стикаєтеся попри надану підтримку?

«Основна проблема – адаптація у школі. Йому досі важко включатися в навчання, особливо з іноземних мов. Також син іноді скаржиться, що відчуває себе «чужим» серед місцевих дітей».

Продовження Додатку Б

6. Що б Ви хотіли удосконалити чи додати у діяльність організації для кращої підтримки дітей?

«Було б добре запровадити більше спортивних секцій і гуртків для підлітків. Також хотілося б бачити більше спільних заходів для дітей переселенців і місцевих – це допомогло б швидше налагодити контакт».

Респондент 3 (Наталія, мама 10-річної дівчинки)

1. Як довго Ви та Ваша дитина користуєтесь послугами БО «БФ «100 відсотків життя. Запоріжжя»?

«Ми почали відвідувати програму близько пів року тому, після того як переїхали із Запорізького району, де було небезпечно залишатися».

2. Яким чином Ви дізналися про діяльність організації та можливість отримати допомогу?

«Про фонд дізналася від сусідки, яка також є переселенкою. Вона порадила звернутися, бо сама вже отримувала допомогу».

3. Які саме види підтримки (психологічна, освітня, гуманітарна, соціальна) були найбільш важливими для Вас та Вашої дитини?

«Найважливішою для нас стала психологічна підтримка та освітні заняття для дітей. Донька змогла впоратися зі своїми страхами й поступово повернулася до навчання. Також отримували гуманітарну допомогу, що дуже виручило на початку переїзду».

4. Що, на Вашу думку, найбільше сприяє адаптації Вашої дитини у новій громаді завдяки участі у програмах організації?

«Для моєї доньки це спілкування з іншими дітьми під час гуртків і творчих занять. Вона знову почала відчувати себе частиною колективу».

5. З якими труднощами Ви чи Ваша дитина все ще стикаєтеся попри надану підтримку?

Продовження Додатку Б

«Основна складність – це постійне відчуття нестабільності. Донька часто запитує, чи ми залишимось тут надовго. Це створює додаткову тривожність. Також є прогалини у навчанні через перерви, спричинені переїздами».

6. Що б Ви хотіли удосконалити чи додати у діяльність організації для кращої підтримки дітей?

«Мені здається, що дуже потрібні додаткові заняття з української мови та математики. Також хотілося б більше заходів для батьків і дітей разом – спільні зустрічі, тренінги, де ми могли б краще зрозуміти, як підтримувати наших дітей у складних обставинах».

Декларація

академічної доброчесності

здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Макаревич Анастасія Олегівна, магістрантка 2 курсу магістратури, форма навчання заочна, факультет соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», освітньо-професійна програма «соціальна робота», адреса електронної пошти: anastasia86435@gmail.com.

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна робота як інструмент подолання ізоляції та соціальної тривожності у внутрішньо переміщених дітей» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата_____ Підпис_____ПІБ (студент) Макаревич А.О.

Дата_____ Підпис_____ПІБ (науковий керівник) Ель Гуессаб Карім